

Eesti Tõulammaste Aretusühing

**EESTI TUMEDAPEALISE
LAMBATÕU
ARETUSPROGRAMM**

Tartu 2025

Sisukord

1. Sissejuhatus	3
2. Tõu ajalugu.....	3
3. Populatsioon.....	5
4. Tõukirjeldus	5
5. Aretus	7
5.1. Aretustöö suunad ja põhialused.....	7
5.2. Aretusmeetodid	7
5.3. Aretuse põhieesmärgid	8
5.4. Põhieesmärkide elluviimine	8
5.5. Aretusprogrammi kuuluvate põhitõugude, sugulastõugude ja parandajatõugude kirjeldus ..10	
5.6. ET lammaste paaritamine puhasaretuse, paaritamine põlistõugudega ja ristamine sugulas-ning parandajatõugudega	18
6. Aretuseesmärgi saavutamise abinõud	20
6.1. Jõudluskontroll	20
6.2. Tõuraamatupidamine.....	20
6.3. Tõumaterjali levitamine ja populatsiooni täiustamine	21
6.4. Lammaste TSE resistentsusesaavutamine	21
6.5. Maedi-visna tõrjeprogramm	22
6.6. Aretustöö läbiviija organisatsioonilised eeldused	23
Lisa 1 Tõuraamatusse kandmise alused ja tõuraamatu pidamise kord.....	24
Lisa 2 Aretuslooma põlvnemise registreerimise ning põlvnemise õigsuse kontrollimise kord 277	
Lisa 3 Aretuslooma jõudlusandmete kasutamise kord	28
Lisa 4 Aretuslooma ja aretusmaterjali aretuseks sobivaks tunnistamise kord	28
Lisa 5 Emaslooma seemendusandmete registreerimise kord.....	29
Lisa 6 Põllumajanduslooma, keda soovitakse tõuraamatusse kanda, identifitseerimise ja selle üle arvestuse pidamise kord	30
Lisa 7 Seemendamise koolitusprogrammid ning seemendaja tunnistuse saamise nõuded ja tunnistuse väljastamise kord.....	30
Lisa 8 Tõulammaste hindamise juhend.....	31
Jõudluskontroll.....	33
Lisa A Aretuslooma põlvnemis- ja jõudlusandmete kogumise, nende õigsuse kontrollimise, töötlemise ja säilitamise kord	33
Lisa B Aretusloomade põlvnemistunnistused ja sugupuud	36
Lisa C Andmed laboratooriumi kohta, kus tehakse jõudluse määramiseks vajalikke analüüse	36
Lisa D Aretuslooma jõudlusandmete ja nende hindamistulemuste avaldamise kord	37
Lisa E Jõudluskontrolliga alustamine ja jõudluse algandmete kogumisega alustamine	37

1. Sissejuhatus

Käesoleva aretusprogrammi koostamisel lähtuti järgnevast seadusandlusest: EL tõuaretuse määrus 2016/1012; põllumajandusloomade aretuse seadus (PõLAS); EK rakendusmäärus 2017/717; loomatervishoiu alased õigusaktid; EK määrus 727/2007 (TSE).

Eesti tumedapealise lambatõu tõutähiseks on ET.

Eesti tumedapealise lambatõu aretusprogrammi täitmise geograafiline piirkond on Eesti Vabariik.

Vastavalt Eesti lambakasvatuse sektori arengukavale on lambakasvatuse arendamise põhiülesanne eesti tumedapealist (ET) tõugu lammaste arvu suurendamine ja selle loomakasvatusharu intensiivistamine.

ET, kui poolpeenvillalise liha-villalambatõu saamiseks on Eestis tehtud alates 1926 aastast pidevat aretustööd. Pikemaajalise aretustöö tulemusena oli saadud juba küllaldane arv ühtse põlvnemisega eesti tumedapealised lambaid, kes paiknevad kindlal aretusterritooriumil ja annavad puhasaretuse teel soovitud tõuomadustega järglasi ning väärtuslikku poolpeent villa.

Umbes 10 kuni 15 aastat tagasi puuduliku aretustöö tulemusena jõudluskontrolli karjades algust saanud süsteemitust ristamisest moodustusid mittetõulised ristandlammaste kogused. Nüüd tuleb õige aretuse ja paaride valiku ning noorloomade suunatava üleskasvatamise teel muuta aretuskarjad tagasi tõulisteks lambakarjadeks. Selle elluviimise abinõuks loodi 2014 aastal Eesti Tõulammaste Aretusühing (ETLA), kes suures osas oma töös on tegelenud puhtatõuliste lammaste taastootmisega. Aretustöö eesmärgiks on olnud kujundada olemasoleva populatsiooni geneetilist struktuuri, et sellega taastuks loomade välimik ja uttede produktiivsus. On vaja suurendada eesti tumedapealiste lammaste sugulist ja konstitutsioonilist varavalmivust, tapasaagist, parandada liha kvaliteeti, tõsta uttede viljakust ning villatoodangut.

Eesti tumedapealiste lammaste edaspidine aretustöö seisneb tõustruktuuri loomises ning lammaste tõuomaduste ja kahekülgse toodangu - poolpeenvilla ja väärtusliku liha – säilitamises ning oskuses ühendada üksikindiviidide pärilikke omadusi teatavate paaritussüsteemide abil, et saavutada veelgi paremaid tulemusi tõuaretustöös.

Ümbritseva keskkonna mõjude ja inimtöö tegevuse koosmõjuna peab eesti tumedapealine lambatõug olema ühtse põlvnemisega, omavaheliseks aretuseks küllaldase puhtatõuliste lammaste arvuga tõurühm, mis oma tõuomadustelt vastab sotsiaalmajanduslikele nõuetele ning nende geneetika peab sobima nii intensiiv- kui ka ekstensiiv lambakasvatuse tingimustele Eestis.

Antud aretusprogramm kajastab eesti tumedapealiselambatõu ning tema parandajatõugude aretuse läbiviimisekava.

2. Tõu ajalugu

Eesti tumedapealise lambatõu aretuse alguseks võib pidada 19 sajandi keskpaika, kui Baltimaade mõisnikud tõid praeguse Eesti territooriumile erinevaid villa ja lihalambatõuge, mida kasvatati puhtatõulistena ja ka ristati kohalike maalammastega.

Kohalik maalammast oli aborigeenne, väikesekasvuline, väga elujõuline meie kliimas, Põhja-Euroopa lühisabalammaste rühma kuuluv lammas. Maalammast oli põhiliseks lambapopulatsiooniks enne kultuurilammaste aretust. Esmakordselt kirjeldati maalammast W. Friebe poolt 1794 aastal „Eesti ja Liivimaa statistilises ja ökonoomilises aastaraamatus“, ning seda ilma tõuta lambamassiivi hakati nimetama eesti maalammasteks.

Kuni 1926 aastani oli Eestis rikkalikult eesti maalambaid kui ka oli väljakujunenud arvukas ristandlammaste populatsioon, kus eesti maalambaid oli ristatud sauddauni, oksforddauni, hämpširi, šropširi, kotsvoldi, ševioti ja linkolni lambatõugudega, mis moodustasid liha-villalammaste ristandite populatsiooni.

1926 aastal alustati riikliku lammaste aretusega, kui imporditi Eestisse šropširi ja oksforddauni tõugu lambaid, millega ristati kohalikke ristanlambaid ja eesti maalambaid. Šropširi tõugu lambaid imporditi veel 1934 ja 1935 aastal Inglismaalt ja Rootsist, nii uttesid kui ka jäärasid. Moodustati jäärajaamad ja lammaste tõulavad ning loodi keeruka uudisristamise teel lambamassiiv, keda nimetati eesti šropširi lammasteks.

1945 aastal läbiviidud tõuloomade loendusandmetel oli Eestis 49400 šropširi tüüpi lammast ja 1949 aastaks oli nende arv suurenenud 54618 loomani. Lamba aretusega hakkasid tegelema kolhoosid. 1951-1953 korraldas Eesti Loomakasvatuse Instituut mitu teaduslikku ekspeditsiooni ja koostati lambatõugude aretuskeemid. Uurimistöö tulemusena selgus, et ristamisel šropširi ja oksforddauni jääradega on moodustunud lammaste massiiv, mida hakati nimetama eesti tumedapealisteks lammasteks.

Arvestades tõuloomade küllaldast arvu ja tõutüüpi ning põlvnemise ühtsust kinnitati 1958 aastal ametlikult eesti tumedapealine lambatõug.

Ajaloolised parandajatõud ja sobivused, mis on saadud läbi praktilise aretuskoogemuse.

Kuni 1990 aastani on ET aretuses kasutatud mitmeid parandajatõugusid, mida toodi erinevatesse lambakasvatusega tegelevatesse kolhoosidesse.

Saksa okupatsiooni ajal parandati šropširi lambaid saksa mustapealist tõugu lammastega.

1959 aastal toodi ET lammaste tõuomaduste parandamiseks šropširi oksforddauni ja suffolki tõugu jäärasid. Paremaid tulemusi andsid šropširi ja oksforddauni jäärad eluskaalu ja villajõudluse osas. Suffolki tõu järglased olid lühema ja tiheda villaga, kõht muutus kohati villast paljaks ning ristandid ei toetanud tõutüüpi.

1961 aastal toodi veel lisaks šropširi jäärasid.

Tõulava importjäärade kasutamise analüüsis selgus et, eesti tumedapealise lambatõu parandamiseks sobib kõige paremini šropširi ja oksforddauni lambatõug, kes annavad produktiivsusomaduste hea tõutüübiga järglasi. Suffolki tõug tõuomadusi ja tõutüüpi ei parandanud.

1975 aastal imporditi Soomest 20 soome maalamba jäära ja 230 utte. Soome maalammas parandas ET viljakust oluliselt ja ta on aastaringne indleja. Ta on ET sugulastõug maalamba kaudu. Tema kasutamine on tulevikus sobiv sisestava ristamiseks viljakuse tõstmisel.

1990 kuni 2020 aastani on ET aretuses kasutatud järgnevaid lambatõugusid.

Suffolki tõug. Liigitatakse isastõugu kuuluvaks tõuks. Tõstab liha kvaliteeti, kuid viib alla villa kvaliteedi ja ristamisel on poegimised rasked. On erinavad tõutüüpe. Ei ole sugulastõug. Sobib sisestavaks ristamiseks.

Oksforddauni tõug. Suurendab looma karkassi ja on üks suurema kehamassiga lambatõug Suurbritannias. Isasloomade kasutamisel pärandavad järglastele hästi edasi lihavorme ja kasvukiirust ja taluvad madalaid temperatuure. On sugulastõug ja aretuseks sobiv.

Islandi tõug. Toodud Eestisse ja katsetatud ET aretuses, et tõsta ET tõu vastupidavust meie kliimatingimustes ja samuti kergendada poegimisi. Ristandite sünnikaalud olid väiksed, kuid rikkus ära tõutüübi ja lihakuse. Ei ole tulevikus aretuseks sobiv.

Gotlandi tõug. Kasutatud ET aretuses esmakordselt viljastatavate uttede paaritamisel, kuna ristanntalled on elujõulised ning nende poegimised on kerged. Viib alla lihakuse, kasvukiiruse ja rikub ära tõutüübi. Ei ole tulevikus aretuseks sobiv

Norra valge lammas. Kasutatakse ET tõu juures emaomaduste, viljakuse ja piimakuse parandajana. Parandab villa kvaliteeti. Paaritamine on ennast õigustanud. Sobib aretuses sisestaval ristamisel.

Läti tumedapealine tõug. ET lambatõule väga lähedalt sugulane. Sobib kasutada aretuses sisestaval ristamisel vere värskendamise eesmärgil. Parandatavaid omadusi ei ole.

Saksa mustapealine tõug. ET lambatõule sugulastõug. Sobib kasutada aretuses sisestaval ristamisel vere värskendamise ja karkassi suurendamise eesmärgil. Parandab kasvukiirust ja toetab tõutüüpi. Aretuseks sobiv.

Šropširi tõug. ET lambatõule sugulastõug ja on aretuse algtõuks. Sobib kasutada aretuses vältaval paaritusel nii vere taastamisel kui ka tõutüübi taastamisel ja hoidmisel.

3. Populatsioon

Põllumajanduse Registrite ja Informatsiooni Ameti (PRIA) loomade registri statistiliste andmete kohaselt oli 01.01.2025 seisuga Eestis registreeritud kokku 45 0501 lammast, kelledest 3 455 on eesti tumedapealist tõugu (ET) uted ja jäärad. See on vaid ~8% kogu Eestis kasvatatavatest lammastest (nendest uted moodustasid 91% ja jäärad 9%).

Eesti Tõulammaste Aretusühingu (ETLA) jõudluskontrollis oli 01.01.2025.a.seisuga kokku 2 442 lammast. Eesti tumedapealist tõugu lambaid oli nende hulgas 528 (ehk 22%). Tõuraamatu põhiosades kokku 2 308 lammast (95%). Eesti tumedapealisi lambaid oli nende hulgas 528 (22%), kellest tõuraamatu põhiosas 527 ehk 23%, sealhulgas jäärased ja jäärtallesid 33 ning uttesid ja utt-tallesid kokku 494.

4. Tõukirjeldus

Eesti tumedapealine lambatõug kinnitati tõuna 1958. aastal.

A. Välimik ja tõutüüp

1958 aastal kinnitatud tõukirjeldus, mis on tõu lahutamatu osa.

Eesti tumedapealised lambad on valge villaga, mis katab tihedalt kogu keret. Villaga on kaetud pea, otsmik ja paled kuni silmadeni ja sagedasti kuni ninapeeglini. Eesjalad on kaetud villaga kuni randmeliigesteni ja tagajalad kuni sõrgatsliigesteni. Nina ja jalgade villaga katmata osal kasvab lühike tume karv. Ninapeegel on tumeda pigmendiga. Villkatte all on nahk roosa. Mustad villkarvad ja mustad laigud nahal loetakse veaks. Talled sünnivad tumedapealistel lammastel sageli hallid või hallilaigulise villkattega, mis hiljem muutub täiesti valgeks.

Pea on keskmise suurusega, laia otsmikuga ja võrdlemise lühikese ninaga, sarvedeta. Kõrvad on paksud, väikesevõitu ja asetsevad horisontaalselt.

Kael on lühike, paks, liitub sujuvalt pea ja rinnaga. Mõnikord esineb kaelal 1-2 väikest nahavolti.

Rind on lai ja sügav, hästi kaarduvate roietega, pisut ette ulatuva rinnakuga. Turi on lihaserikas, tugev, liitub seljajoonega ühtlaselt, turjakühmukest moodustamata.

Selg ja lanne on pikk ja sirge. Selja ja lande üleminekud moodustavad ristluuga ühise sirgjoone, ilma märgatavate ristluukühmudeta ja tühikuteta. Lanne on võrdlemisi pikk ja lai ning lihaserikas.

Laudjas on lai, keskmise pikkusega ja sirge, mitte längus.

Jalad on tugevad, sirge seisuga ja võrdlemisi madalad.

Saba on pikk ja ulatub tavaliselt kannaliigesteni, on kaetud villaga.

Tõu- ja tootmistüübilt on eesti tumedapealised lambad varavalmivad poolpeenvillased lihalambad. Välimikult sarnanevad nad šropširi või mõne teise tumedapealise (hämpširi, oksforddauni) lihalambatõuga.

Seoses tänaseni toimunud aretustegevusega võivad välimikus olla mõned muutused, mida ei loeta suureksveaks, kuid mis tuleb tulevikus läbi selektsiooni elimineerida.

Tunnused mida ei loeta suureks veaks:

1. Pea on otsmikult kaetud vähese villaga. Põhjuseks on ristamine suffolki lambatõuga.
2. Jalad on kaetud vähese villaga või on villata. Põhjuseks on ristamine suffolki lambatõuga.
3. Nahal võib esineda musti täppe või laiuke. Põhjuseks on ristamine suffolki lambatõuga.

ET jää

ET jäärad

ET jää 2020 aastal

B. Tõuomadused

Üldiseloomustus. ET tõug on iseseisev, suhteliselt rahuliku iseloomuga, kohalikesse looduslikesse tingimustesse väga hästi kohanenud lambatõug. Taon hea söödaväärindusega ja ei vaja karjatamisperioodil lisaööta, vaid saab edukalt hakkama looduslikel karjamaadel. ET on liha-villalambatõug, kes annab kvaliteetset poolpeenvilla ja on tugeva konstitutsiooniga, sugulise varavalmivusega ning hea lihakusega. Seda tõugu iseloomustab kõrge viljakus, kerged poegimised, tugevad emainstinktid ning hea piimakus. Talled on sündides tugevad, aktiivsed ja elujõulised, nad kasvavad kiiresti ja neil on head lihaomadused. Talled on nõutud nii Eesti kui ka Euroopa teiste riikide kokkuostjate hulgas. Kuivadel suvedel, kus on nappinud karjamaasööta on kõige parema juurdekasvuga olnud eesti tumedapealised lambad. See tõug on majanduslikult kõige tasuvam lambatõug Eesti kliimas.

Vill. Aastane villatoodang on vähemalt 4,0kg. Villa säugu kõrgus peab olema aastase villakasvu korral vähemalt 9,5cm ja villa peenus 50 - 58. Villak peab olema põhisortimendilt ühtlane, eriti pikkuselt ja peenuselt, läikiv ja selgelt väljendunud säbarusega ning kinnise säuguga.

Viljakus. Uttede keskmine viljakuskoos esmapoegijatega on 172 talle 100 ute kohta.

Tallede kasvukiirus. Tallede keskmine sünnimass on 4,4kg ja keskmine 100 päeva mass on 28,9 kg.

Kehamass. Täiskasvanud uted kaaluvad 65 - 110kg, täiskasvanud jäärad kaaluvad 90 - 145kg.

5. Aretus

5.1. Aretustöö suunad ja põhialused.

Tõuaretustöö on pidev protsess, mis sisaldab endas zootehniliste ja organisatsiooniliste abinõude kompleksi eesti tumedapealise lambatõu säilitamisel ja tema omaduste parandamisel.

Pikaajalise aretustöö tulemusena on loodud heade tõuomadustega eesti tumedapealine lambatõug, kelle genotüüp on välja arenenud vastavalt meie regiooni kliimatingimustele ja taimestikule.

Eesti tumedapealiste lammaste tõulis-produktiivomaduste täiustamine peab edaspidi kulgema tallede eluskaalu suurendamise, kõrge kvaliteedilise villa säilitamise, tõuliste omaduste kinnistamise ning tõutüübi ühtlustamise ja karjade ühtlustamise suunas.

Põhiülesandeks on kõrge väärtusega tõulammaste arvu suurendamine ja nende produktiivsuse tõstmine vähema tööjõu ja materiaalsete vahendite kulutustega, et muuta lambakasvatust kasumlikumaks.

Selle eesmärgi saavutamiseks on tähtis süstemaatiline aretustöö ja lammastele vastava söödabaasi ning soodsate pidamistingimuste loomine.

Kuna nii Eestis kui ka Euroopas on nõudluskiiresti kasvavate lihakate tallede järele, tuleb tähelepanu suunata tallede kasvukiiruse suurendamisele ja uttede viljakuse tõstmisele. Kui aluseks võtta saja ute kohta 100 talle, siis näiteks 160 talle saamise korral suureneb talleliha toodang 58%, kogulihatoodang 41% ja rahaline sissetulek 28%. Söödakulu suureneb samal ajal aga ainult 15%. Seega, mida rohkem saadakse utelt talleid, seda rohkem ja ökonoomsemalt toodetakse lambakasvatussaadusi. Siit tulenevalt on aretustöö eesmärgiks kujundada populatsiooni geneetilist struktuuri, et sellega suureneks tallede kasvukiirus ja paraneks uttede produktiivsus.

Saavutamaks edu aretustöös tuleb edaspidi järgida kompleksset aretussüsteemi, mis põhineb nüüdisaegsel evolutsiooniteoorial ning geneetika ja zootehnikateaduse poolt avastatud ja üldistatud põllumajandusloomade aretuse seaduspärasustel. Kompleksne aretussüsteem koosneb neljast põhilisest – produktiivloomade õige kasutamine, suguloomade valik (seleksioon), suguloomade paaride valik ning noorloomade õige kasvatamine.

Kompleksne aretussüsteem tagab lammaste täiustumise põlvkondade viisil. Selline aretustöö vastab elus looduse dialektilise arenemise seaduspärasustele ja nüüdisaegsele evolutsiooniteooriale ning loob kindla aluse inimese sihipärasele tegevusele eesti tumedapealise tõu täiustamisel.

Eesti tumedapealine lambatõug peab muutuma ideaalis parandatavast tõust parandajatõuks teistele tumedapealistele lambatõugudele, olles samas atraktiivne liha- villatõug lambaliha-, lihatallede- ja kvaliteetse villa kokkuostjatele.

5.2. Aretusmeetodid

Aretusmeetodina kasutatakse käesolevas aretusprogrammis eesti tumedapealise lambatõu puhul puhasaretust ja ristamist:

- a. Puhasaretuse puhul paaritatakse loomi, kes kuuluvad ühte ja samasse tõugu. Puhasaretuse teel parandatakse ja täiustatakse olemasolevat eesti tumedapealist lambatõugu peamiselt vastavalt seleksiooniteooria põhimõtetele.
- b. Ristamine on aretusmeetod, mille korral paaritatakse eri tõugu loomi, kusjuures

järglased valitakse ja kasvatatakse üles ristamise eesmärgist lähtudes, seega tõu parandamiseks ja täiustamiseks või tarbeloomade saamiseks.

Ristamismeetoditest kasutatakse:

* sisestavat ristamist:

a) vere ümbermuutmist nii esimestes (grading) kui järgmistes põlvkondades (upgrading),

b) vere küllastamist sugulas- ja algtõugudega,

c) vere taastamist algtõuga;

* vahelduvat ristamist;

* tarberistamist.

5.3. Aretuse põhieesmärgid

Aretuse põhieesmärk on: Eesti tumedapealise lambatõu parandamine.

5.4. Põhieesmärkide elluviimine.

Pikaajalise aretustöö tulemusena on loodud kohalik eesti tumedapealine lambatõug, kelle geenid on kohanenud kohalikele looduslikele tingimustele ning kellel on väljakujunenud küllalt head lihavormid, mis vastavad turunõudlusele.

Eesti tumedapealise lambatõu aretuse eesmärgid:

1. tallede kasvukiiruse suurendamine ehk konstitutsioonilise varavalmivuse parandamine
2. uttede viljakuse suurendamine
3. emaomaduste parandamine
4. karjade välimiku ühtlustamine läbi tõutüübi kinnistamise
5. puhtatõuliste loomade arvu suurendamine

Aretuse kriteeriumiteks eesmärgi saavutamisel on:

1. utt- ja jäärtallede keskmine 100 päeva mass–eesmärk 31 kg, eraldi ET jääradel: üksiktalledel 39 kg, kaksiktalledel 31 kg ja kolmiktalledel 25 kg;
2. uttede viljakuse eesmärk on 200 talle 100 poeginud utekohta – koefitsiendina 2,0;
3. selektsiooni käigus tuleb karja jätta emasloomad, kellel on head emainstinktid, kerge poegimine, utt saab poegimisega ise hakkama, ei vaja abi ja on hea piimakusega;
4. läbi selektsiooni jäetakse tõujääradeks ja põhikarja uttedeks tõutüübile vastavaid loomi. Aretuses kasutatakse eelistatult puhtatõuliseid ET jäärasid, kelle välimik vastab tõukirjeldusele. Paaritusel kasutatavate sugulastõugude osas kasutatakse tõutüübile omaseid ja tõutüüpi parandavaid puhtatõuliseid isasloomi;
5. uute karjade liitumine jõudluskontrolliga. ET lambatõu propageerimine tavakarjade hulgas.

I ETAPP

ET lambatõu parandamisel on ET lamba tõuomaduste säilitamine ning välimiku taastamine ja populatsiooni ühtlustamine, kasutades algtõugude jäärasid.

Samuti kasutatakse puhasaretust, kus tõuomaduste parandamise meetoditeks on mittersugulusaretus (outbreeding) ja avatud liinide aretus ning somaatiliste omaduste parandamiseks kasutatakse vere värskendamist ja tõusisest mittersuguluses olevate liinide paaritamist. Emasloomade puhul kasutatakse ka perekondaretust.

Aretustöö esmane tähtsus on heade emaomadustega emasloomade (uttede) kasvatamine, mida saavutatakse läbi olemasolevate uttede selektsiooni. Karjast viiakse välja halbade emaomadustega, väheviljakad (sünnivad igal aastal üksiktalled) ning madala massiibega utted. Samuti viiakse karjast välja järglased, kes ei vasta ET välimikule.

1. Püstitatud eesmärkide saavutamiseks on esmalt vaja teha jõudluskontrolli, kus saadakse andmed parimate jäärade ning produktiivsemate utte kohta. Samuti saadakse ülevaade mitmiktallede osatähtsusest karjas.

Jõudluskontrollis on järgnevad etapid:

1. Paaritusgruppide moodustamine
 - jäärareg.nr
 - paaritusperioodi algus (kuupäev, kuu ja aasta)
 - paaritusperioodi lõpp (kuupäev, kuu ja aasta)
 - paaritusgrupi uttede reg.nr-d
2. Poegimisperiood mille tulemiks on talleregister.
 - reg.nr. või karjanumber
 - ema ja isa reg.nr.
 - sünniaeg (päev, kuu, aasta)
 - sugu
 - mitmikena sündinud
 - kaalumise aeg (päev, kuu, aasta) ja kaal, millest tuleneb 100 päeva mass
3. Looma karjast karja toomine ja välja viimine, kus fikseeritakse liikumise kuupäev ja karjast väljamineku põhjus .

2. Tuleb kasutada võimalikult ET tõule omase tõutüübiga ja tõukirjeldusele vastavaid jäärasid. Jäärade valikul tuleb silmas pidada:

- looma tervislikku seisundit;
- tugevat konstitutsiooni;
- suurt 100 päeva massi
- suurt eluskaalu
- konditsiooni
- lihavorme
- päritolu mitmiktallede hulgast
- välimiku vastavust tõukirjeldusele ja tõutüübile
- villa kvaliteeti ja vastavust tõuomadustele(hinnatakse visuaalselt).

Peamiseks teeks eesti tumedapealiste lammaste tõulisproduktiivomaduste täiustamisel on sobilike tõuloomade valik, paaride valik, sugulammastele soodsate elutingimuste loomine ning lammaste eeskujulik söötmine.

II ETAPP

ET lambatõugu parandamise aretusmeetodiks peale suunatud puhasaretuse on ristamine. Kui on saavutatud karjade välimiku ja tõuomaduste homogeniseerimine ning lammastel on vajadus mõne omaduse parandamist või täiustamist, siis läbi ristamise on seda võimalik saavutada oluliselt kiiremini kui puhasaretusega. Ristamisega kaasneb ka heterosügootsus ehk heteroos, mis seisneb ristanditel nende paremas kohanemisvõimes ja suuremas eluvõimes, mis omakorda põhjustab paremat sigivust, kiiremat kasvu ja suuremat produktiivsust.

Käesoleva programmis kasutatakse parandajatõugude puhul kolme erinevat mõistet.:

Põhitõug ehk algtõug. Algtõug on tõug, mida on kasutatud eesti tumedapealise lambatõu loomisel. Algtõugu võib nimetada ka fundamentaaltõuks. ET põhitõugudeks on šropsiri ja oksforddauni lambatõug.

Sugulastõug. Sugulastõug on lambatõug, kelle loomisel on kasutatud enamasti samasid algtõugusid nagu eesti tumedapealise lambatõu puhul ning on sama tõutüübiga.

ET sugulastõugudeks on näiteks läti tumedapealine, hämpšir ja saksa mustapealine lambatõug.

Parandajatõug. Parandajatõug on tõug, keda kasutatakse ET lambatõu ristamisel, et kiirendada lammaste konstitutsioonilist ja sugulist varavalmivust. lihajõudlust, liha kvaliteeti, viljakust, piimakust, emaomaduste näitajate paranemist ja villa kvaliteeti.

ET parandajatõugudeks on norra valge lamma, soome maalamma ja suffolki lambatõug.

5.5. Aretusprogrammi kuuluvate põhitõugude, sugulastõugude ja parandajatõugude kirjeldus

5.5.1. Põhitõud ehk algtõud

Šropšir (tõutähis SRP)

Šropširi tõug on loodud 1840. aastal Shropshire'i ja Inglismaalt Põhja-Staffordshire'i mägedel. Piirkonna kasvatajad kasutasid kohalikke sarvedega mustanõolisi lambaid ja ristasisid neid Southdown, Cotswold ja Leicester-i jääradega. Nii saadi keskmise suurusega sarvedeta lambad, kes andsid head villa ja liha. Šropširi aretusühing ja tõuraamat loodi 1882. aastal ja on sellega Suurbritannia vanima tõuraamatuga lambatõug.

See tõug muutus 1970- datel hävimisohuks olevaks tõuks, kui uttede arv langes alla 500. Tõu päästis juhus, kui üks farmer avastas, et šropširid ei söö viljapuid ega kuuseistikuid. Nüüd kasutatakse neid laialdaselt üle maailma hein- ja rohhtaimede tõrjeks okaspuuistandustes, viljapuuadades ja teistes lehtpuuadades. See omadus on farmerile majanduslikult kasulik, kuna kulutused heina niitmiseks tehnikaga on viidud minimaalseks, hoitakse puhast loodust ja ei pea kasutama keemilisi umbrohutõrje vahendeid.

Šropširi lambad on vastupidavad, nad kasvavad edukalt mitmesugustes tingimustes, kohanedes erinevate mullastike ja kliimaga. Uted on pikaalised, produktiivsed ja suurepärase emad. Talled on elujõulised, kasvavad kiiresti ja annavad hea lihakusega rümba. Tallesid ei pea nuumama kunstsöödaga, vaid nad saavad söönuks üksnes karjamaarohust. Ta on suhteliselt kergesti hooldatav tõug, kes on kuulekas ja hästi käsitsetav, iseseisev ning vajab enamikus olukordades ainult minimaalset sekkumist.

Suurbritannias järgitakse Riikliku skreipi vabade karjade plaani ja 4500 jõudluskontrollis oleva šropširi lammast olid täiesti vabad alleelist "V". Riikliku skreipi plaani andmed näitasid, et umbes 60% loomadest on 1. või 2. riskigrupi loomad.

Šropširid toodavad kvaliteetset villa, mis sobib käsitsitööks ja teistes villakasutuse valdkondades. Lammastel on villakate terviklikum kui ühelgi teisel Downlandi tõul ja neil on raske ning tihe villak. Briti villa turundusamet kirjeldab villa nii, et see on „mõnusalt pehme, hea käsitleda ning peaaegu vaba hallidest ja mustadest kiududest”. Säugu pikkus on tavaliselt vahemikus 10–15 cm ja villa Bradfordi kvaliteediarv on 54–56.

Täiskasvanud jäärad kaaluvad 80-110 kg ja uted kaaluvad 63-92 kg.

Keskmine viljakus on 160 talle 100 ute kohta.

Villa peenus on 27-33 mikronit, villaku kaal 3,5 kg

1,5 aatane šropširi jäär Eestis

1,5 aatane šropširi jäär

Oksforddaun (tõutähis OXF).

Oxforddauni tõugu hakati aretama 1830. aastatel kui Hampshire Downi ja Southdowni uttesid hakati paaritama Cotswoldi järadega. Järgmise 50 aasta aretuse jooksul olid enamikus karjad koondunud Oxfordshire'is asuva Witney linna ümber ning kasutusele võeti nimi Oxford Down. Aretusorganisatsioon loodi 1889.a. ja siis hakati ka pidama oksforddauni tõuraamatut. Oksforddaun on liha-villa tüüpi lambatõug. Järad on hinnatud lihatalade tootmises ristamisel emastüüpi utega. Ta on julge, hästi kodustatav ja rahuliku loomuga tõug. Oksforddauni lammas on sarvedeta, suure karkassiga, kelle pea ja jalad on ühtlaselt tumedat värvi, pikemad horisontaalselt asetsevad kõrvad, laia ja sügava rinnaga. Kogu keha on kaetud tiheda tekstuuri, suhteliselt pika ja hea kvaliteediga villaga. Villaga on kaetud ka jalad. Oxforddaun on kõigist Briti tõugudest suurim ja neist kõige kiiremini kasvav. Tal on hea kvaliteediga liha. Oksforddaunil sünnivad kiiresti kasvavad talled, kes on sündides vastupidavad ja jõulised. Oksforddauni ristandtalled suudavad saavutada vanuse poolest silmapaistva massiibe ja tavaliselt toodavad nad 18–22 kg rümpasid 12–16 nädala vanuselt. Täiskasvanud järad kaaluvad 90-135 kg ja uted kaaluvad 68-100 kg. Keskmise viljakus on 170 talle 100 ute kohta.

Villa peenus on 33-37 mikronit, villa pikkus on 10-15 cm ning keskmine villaku kaal on 3,8 kg.

2 aatane oksforddauni jäär Eestis

2 aatane oksforddauni jäär

2 aatane oksforddauni jäär

5.5.2. Sugulastõud

Vastavalt zootehnilistele reeglitele tuleks eesti tumedapealise lambatõu ristamisel tõuomaduste parandamiseks esmajärjekorras valida samasuguse tootmissuunaga sugulastõugude hulgast, et ET genotüüp oluliselt ei muutuks ja säiliks tõule iseloomulikväälimik ning tõutüüp.

Läti tumedapealine (tõutähis LAT)

Läti tumedapealine lambatõug on väga lähedane sugulastõug eesti tumedapealisele tõule, sest nende aretamisskeem on olnud sarnane, mis ET puhul.

Läti tumedapealised lambad on liha- ja villatüüpi poolpeenvillaste, varaküpsete lammaste tõug, mis on aretatud kohaliku maalamba ristamisel Shropshire'i lammaste (72%) ja Oxfordshire'i lammaste (28%) järadega aastatel 1930-1938. Lambad on valge villaga, tumedate jalgadega ja tumeda peaga mis on kaetud villaga. Sarvedeta. Nad on tugeva kehaehitusega, suhteliselt laia ja pika kehaga. Heade emaomadustega, vastupidav ja tagasihoidlik tõug, keda kasutatakse aretuses emastõuna.

Vill on ühtlane, keskmise kiu läbimõõduga 27-34 mikronit ja kiudude pikkusega 8-10cm. Suhteliselt kõrge rasvasisaldusega villak kaalub umbes 5kg. Villa kasutatakse peamiselt käsitööks ja tekkide kudumiseks.

Täiskasvanud jäärade turjakõrgus on 72cm ja uttedel 68cm. Uted kaaluvad 55 - 65kg ja jäärad 90–120kg. Viljakus 100 ute kohta on 160 talle. Populatsiooni suurus on umbes 18 000 aretatavat utte.

Talled kaaluvad nelja-viie kuu vanuselt 28–35kg (mõnikord kuni 50kg). Vill on ühtlane (pikkus 8–10cm; peenus 48 – 50). Jäärtalled kaaluvad sündides 5–6kg ja utt-talled 3,5–4,5kg.

Läti tumedapealinelambatõug sobib kasutamiseks ET lambatõu puhul vere küllastamise eesmärgil.

Läti tumedapealine tõugu jäär

Läti tumedapealine tõugu utt

Saksa mustapealine (tõutähis GER)

Saksa mustapealist tõugu on aretatud alates 1870 aastast Saksamaal, kui kohalikke maalambaid hakati paaritama Southdowni, Hampshire ja Leicester-i jääradega. Saksa mustapealine lammas on liha-villalamba tüüpi lammas. Ta on hea kohanemisvõimega, kasvult suur, pika kerega, lihaseline, suure raamiga lihalammas. Pea on keskmise laiusega, must, sarvedeta, tugevate, külgsuunas väljaulatuvate suurte kõrvadega ja otsmik on kaetud villaga.

Rind on sügav ja lai. Vaagen on lai ja pikk. Jalad on tumeda pigmendiga, tugevad ning kaetud kergelt villaga. Jalad on mustad ja on kaetud mustade karvadega ja vähese villaga. Kogu keha on kaetud valge villaga.

Uted kaaluvad 70-100 kg ja jäärad kaaluvad 100-160 kg. Viljakus on 180 talle 100 ute kohta. Aastane villatoodang on 4 kuni 7 kg.

Seda tõugu iseloomustab väga hea rümba kvaliteet ja tallede suur massiiv, mis on tihti 400 kuni 450 grammi ööpäevas. Saksa mustapealist tõugu talled alluvad väga hästi nuumale. Nuumtallede tapasaagis on 50-52%.

Saksamaal kasutatakse saksa mustapealise lambatõu lihaomaduste parandamiseks oksforddauni lambatõugu.

ET aretuses sobib saksa mustapealine tõug sisestaval ristamisel lammaste kasvukiiruse ja karkassi mõõtmete suurendamiseks. See tõug sobib ka tarberistamiseks.

GER uted

GER jääär

Hämpšir (tõutähis HMP)

Hämpšir on Suurbritannias aretatud kaasaegne isastüüpi lambatõug, kelles on ühendatud maksimaalne tallede kasvukiirus, liha kvaliteet ja loomakasvatuse kasumlikkus.

Hämpširi tõug pärineb aastast 1829. Tõug sai alguse kolme tõu omavahelisest ristamisest - wiltshire hornist, berkshire nottist ja Southdownist. Ristamisel saadud loomade karjasid peeti aastaid viljakuse ja heade omaduse kinnistamiseks ühtsetes kliimatingimustes Wiltshire, Hampshire ja Berkshire'i madalatel muldadel. Viimasel 50 aastal on seda tõugu aretatud isastõu suunal, et ta oleks üks edukamaid lõppjäaratõuge tarberistamistel. Hämpširi ristandtalled on varavalmivad ja saavutavad oma tapakaalu kiiresti, karjamaa rohtu süües, ilma lisaöödata.

Viimase 15 aasta jooksul on hämpširi aretajad pööranud peamist tähelepanu lihasmassi suurendamisele, surnult sündinud tallede protsendi vähendamisele ja eriti rasvaprotsendi vähendamisele seljarasva osas. Samal ajal on nad säilitanud ja parandanud tõu algseid omadusi, et saavutada geneetika segu, mis vastab tänapäevasele turunõudlusele ja samas looma vastupidavusele, mis tähendab, et kasvaksid lihakad talled ka äärmuslikes kliimatingimustes.

Nende loomade põlisomaduste säilimise tõttu ja tänu pidevale geneetilisele paranemisele läbi aretusvaliku on kaasaegne hämpširi tõugu lammas pikema ja laiema kerega, talled on kiire kasvuga ja lihavad, mis tagab loomapidajale kasumliku loomakasvatuse. Talled sünnivad korraliku villaga, mis hoiab hästi sooja, nad on sündides väga elujõulised, iseseisvad ja ei vaja inimese sekkumist.

Eestis on hämpširi tõugu kasutatud juba mõisa ajal, kus ta kohanes hästi meie kliimaga, samuti andis ta häid tulemusi eesti maalambaga ristamisel.

Täiskasvanud jäärad kaaluvad 100-125kg ja täiskasvanud uted kaaluvad 80-100kg.

Keskmine viljakus on 180 talle 100 ute kohta.

Aastane villatoodang on 3 kuni 4,5kg ja villa peenus on 25 - 33 mikronit.

Hämpširi lamba põhiliseks tuntuseks on liha kõrgekvaliteet ja head maitseomadused.

Häpsir on kõige suurema lihassilmaga lambatõug Euroopas.

Hämpširi lamba liha on tuntud oma suurepärase kvaliteedi ja maitse poolest ning vastab nii tootjate kui ka tarbijate nõudmistele. Hämpširi tallede liha rasvade sisaldus on parimas vahekorras tailihaga ja seetõttu on liha mahlakam.

Hämpširi liha unikaalsus seisneb liha marmoreerimises (marmorliha), mis annab sellele õrna magusa maitse. Paljud tippklassi restoranid ja lihunikud eelistavad hämpširi tõugu lamba liha. Hollandi lihunik ja toitlustaja Niek van der Vlis, kellele kuulub Flevopolderis toitlustusettevõtte ja lihunikupood, on viimased 3 aastat kasutanud Hämpširi lambatõu liha, eelistades seda hollandi enda lambatõule – teksel. Ta iseloomustas hämpširi liha niimoodi: „liha on erakordselt hea kvaliteediga, millel on täiuslik rasvakihi paksus, ilus värv ja täiuslik struktuur,“ kommenteeris Niek, "Seljatükid olid täpselt sellised, nagu on turunõudlus, õige kogus rasvakatet ja lihasesisese rasva asetus (marmoristumine), mis annab väga maitsva toote."

Kõige parema kvaliteediga rümbla saab 11 nädala vanustelt talledelt, otse uttede juurest võõrutades, kui talled on selles vanuses keskmiselt eluskaaluga 38–42 kg. Hämpširi lambatõu liha on kaubamärk lambakasvatases, mida on võrreldud Aberdeen Anguse lihaga veisekasvatases.

ET aretuses sobib hämpširi tõug sisestaval ristamisel lammaste lihakuse - ja liha kvaliteedi parandamiseks

Hämpširi utt talledega

Hämpširi tõugu jäär

11 nädala vanuse hämpširi talle marmorliha ja lihasaadused

5.5.3. Parandajatõud

Soome lammaste (tõutähis FIN).

Soome lammaste esivanemad saabusid tänase Soome riigi regiooni noorema kivi- ja pronksiaja vahetusel peaaegu 4000 aastat tagasi. Soome lammaste on säilinud koos teiste põhjapoolsete lühisabaliste villatõugudega, mis on rikkad iidse geneetilise materjali poolest ja on arenenud eraldi ilma teiste lambatõugude mõjudeta. Soome lammaste on Soomes kõige levinum lambatõug - vastavalt 2019. aasta väljundseire statistikal oli paaritud 11 556 puhtatõulist Soome lamba utte. Soome lammaste on keskmise suurusega, sarvedeta ja ühevärviline tõug. Täiskasvanud järede keskmine kaal on 85–105kg ja uttedel 65–75kg. Tallede sünnimass on 3-4kg. Värvidest on kõige tavalisem valge villaga lammaste. Lisaks valgele tõutüübile on veel must, pruun ja kõige haruldasem hall tüüp. Pea ja jalgade karvad on villaga sama värvi, pealael võib esineda väike villane tukk. Elavat, erksat ja sõbralikku soome lammast on lihtne käsitseda ja tema karjainstinkt on eriti tugev.

Soome lambal on ainulaadsed viljakuse omadused. Soome lamba utte võib paaritada juba 7–8 kuu vanuselt ja nende kaal on siis umbes 50kg. Uted eostuvad olenemata aastaajast ehk nad on aastaringised indlejad. Tõug on väga kõrge viljakusega, mis on 2,7 talle ute kohta. Lisaks üksik-, kaksik- ja kolmiktalledele on keskmiselt 10% nelikuid ja 2% viisikuid. Vill on lüstrilise läikega, mis on eriti hinnatud käsitöövillana. Villa pikkus on 12-16cm. Lammaste ülalpidamiskulud on ühe toodetud tallekilogrammi kohta madalad. Soome lammaste emaomadused on head ja piimatootmisvõimsus piisav. Üliaktiivsed lambajäärade saavad suguküpsiks 4 kuu vanuselt. Täiskasvanud järede seemnerakkude kvaliteet ning munandite kaal eluskaalu suhtes on kõrgem kui teistel tõugudel. Selle lambatõu puuduseks võib lugeda viletsamaid lihavorme, viletsamat eksterjöõri kui eesti tumedapealisel lambal. Samuti rikub veidi tõutüüpi, mis on aga edasisel paaritamisel läbi järede valiku parandatav. Suurem soome tõulammaste import Eestisse toimus 1975 aastal, kui Soomest toodi 250 utte ja 15 järede, kes enamuses paigutati Puka sovhoosi. Jäärased kasutati eesti valgepealiste ja osalisest ka eesti tumedapealiste lammaste tõufarmides. Impordi eesmärgiks oli eesti valgepealise ja eesti tumedapealise lambatõu viljakuse tõstmine. Jäärased kasutati eesti tumedapealiste lammaste sisestaval ristamisel ning tulemused olid head ja see tõug õigustas end aretuses.

Soome lammaste sobib ET lambatõu puhul sisestaval ristamisel viljakuse- piimakuse- ja indlusperioodi pikendamise eesmärgil. Kasutada tuleks vaid valget värvi välimusega tõutüüpi.

Musta villakuga soome lamba jäär

Pruuni villakuga soome lamba jäär

Valge villakuga soome lamba jäär

Norra valge lammas (tõutähis NV).

Aretatud Norras aastast 1970 ningon tõuna tunnustatud 2000/2001.a. NV baastõuks on Dala populatsioon, millele liideti väiksemad rygiasau ja steigarsau lambatõugude grupid. Kõikidele nimetatud tõugudele tehakse Norras ka praegu puhtatõuliste isendite jõudluskontrolli. Dala tõug aretati sutherlandi tõu ristamisel ševioti jääradega ja parandati villa kvaliteeti leicester tõugu jääradega – kinnitati tõuks 1860.a. Rygiasau aretusskeem on sama, mis Dalal, kuid sisestaval ristamisel on veel kasutatud meriino tõugu, et toota veel parema kvaliteediga villa. Steigarsau aretuses on kasutatud norra maalambaid, kes on nagu eesti maalammaski Põhja-Euroopa lühisabalammaste rühma kuuluv lammas. Maalambad ristati vältava paaritusega ševioti lammastega. NV lammast on parandatud texeliga lihakuse suurendamiseks ja soome maalambaga viljakuse suurendamiseks. Seega on norra valge lammas eesti valgepealisele lambale üsna lähedane sugulane, sest on aretatud sarnaste tõugudega ja sarnase aretusskeemiga.

NV lamba aretust viiakse läbi Norra maaülikooli juhtimisel ning lammaste arv moodustub 75% Norras olevate lammaste populatsioonist. 2019 aasta lõpuga oli norra jõudluskontrollis ca 260 000 norra valget lammast. Nende lammaste keskmine viljakuse koefitsient oli 2,18 (esmapoegijatel 1,64 ja vanematel 2,34), keskmine 145 päeva mass oli 45,2kg, keskmine rümba mass oli 20,0kg (keskmine looma vanus tapmisel oli 160 päeva). Need näitajad on kõige paremad võrreldes teiste Norras kasvatatavate 28 lambatõuga.

Norra valge lammas on suurt kasvu, pika kerega, tal on valge, hea kvaliteediga vill, pikk saba, villata valged pea ja jalad, veidi kongus nina, terava otsaga pikad kõrvad. Tõug on väga viljakas ja kiirekasvuline, kiire sugulise ja konstitutsioonilise varavalmivusega, samuti on tal kõrge villajõudlus. Tal on kerged poegimised, head emainstinktid ja rohkelt piima. NV on hea karjamaakasutaja ning iseseisev tõug ehk tal ei ole suurt karjainstinkti.

Jäärad kaaluvad 90–145kg ja uted 70– 110kg, keskmine talle sünnikaal on 4,8kg.

Norra valge lammas sobib ET lambatõu puhul sisestaval ristamisel kasvukiiruse, viljakuse-piimakuse- ja emaomaduste ning villa kvaliteedi parandamise eesmärgil.

NV tõugu on ET tõu parandamises kasutatud alates 2013 aastast ja tulemused on väga head – kõik jõudlusnäitajad on paranenud.

NV utt 2020 aastal Eestis

NV utt tallega

NV lamba vill

NV jääs Eestis 2017 aastal

Suffolk (tõutähis SUF).

Suffolk tõu loomises ristati Norfolk horn sarvedega uttesid Southdowni jääradega Bury St Edmundsi piirkonnas Suffolki maakonnas Inglismaal. Neid lambaid tunti Southdown Norfolkina ja kutsuti kohapeal ka mustanäolisteks lammasteks. Tõu nimetus, suffolk, mainiti aastal 1797, kui Arthur Young oma raamatus "Suffolki maakonna põllumajanduse üldine vaade" ütles: "Neid tuleks nimetada Suffolki tõugu lammasteks ja nende lambaliha tekstuuri, maitse ja värvus on ülimad. Esimene tõuraamat ilmus aastal 1887.

Suffolk on lihalambatõug, keda tõugude klassifikatsiooni järgi liigitatakse isatõugu kuuluvaks. Neid kasvatatakse igasugustes tingimustes, nii mäestikes kui ka tasandikel.

Suffolki lambad on suured ja heade lihavormidega. Nad on musta värvi peaga ning musta värvi jalgade ja sõrgadega. Koon on pealt pisut kongus. Pea ja jalad on ilma villata. Nahk võib olla tumeda pigmentiga. Sündides võivad talled olla musta villaga, mis hiljem läheb valgeks. Valge villakatab kogu lamba keha. Esineb ka tõutüüpe, kelle kõht on villata. Kõrvad on suured ja pikad ning asetsevad horisontaalselt ning võivad olla pisut lontis.

Uted on heade emainstinktidega. Puhtatõulistel isenditel on kerged poegimised. Tõul on erinevaid tõutüüpe. Lihakama tõutüübi korral on talled juba sündides lihakad, aga samas suhteliselt loitud ja neid tuleb aidata. Easy suffolki tõutüübi korral on talled elujõulised ja inimese sekkumist ei ole tavaliselt vaja. Suffolki lambatõul on väga kvaliteetne liha ja rümp, mis on kvaliteedi võistluse osas tunnustatud maailma parimaks.

Täiskasvanud jäärad kaaluvad 113 – 150kg ja täiskasvanud uted kaaluvad 80 – 110kg.

Viljakus on 177 talle 100 ute kohta.

Keskmiised talled sünnimassid on üksiktalledel 5,6kg, kaksiktalledel 4,7kg ja kolmiktalledel 4,0kg. Talled 8 nädala mass on 25 – 41,3kg ja 21 nädala mass on 47 – 88,1kg. Kasutatakse lihajõudluse, -kvaliteedi ja kasvukiiruse parandajana.

Mitmekordse paaritamise järel ET uttedega langeb uttede piimakus ja vähenevad emainstinktid. Samuti võib esineda poegimiskasvusi kui paaritada ET uttesid SUF lihakamate tõutüüpi jääradega.

ET aretuses sobib suffolki tõugu kasutada sisestaval ristamisel tallede kasvukiiruse, varavalmivuse ja liha kvaliteedi parandamiseks.

SUF tõugu jäär

SUF tõugu jäär

5.6. Eesti tumedapealiste lammaste paaritamine puhasaretuses, paaritamine põhitõugudega ja ristamine sugulas- ning parandajatõugudega.

5.6.1. Paaritamine puhasaretuses ja põhitõugudega.

Puhasaretuses peaks paaritama puhtatõuliseid ET uttesid ET jääradega. Samuti võib puhasaretuses paaritada uttesid põhitõu- šropširi ja oksforddauni jääradega – vere küllastamise ja vere taastamise eesmärgil ning välimiku taastamise eesmärgil vastavalt tõukirjeldusele. Eesti tumedapealise lamba paaritamise arv põhitõugudega ei ole piiratud kuni tõule omase välimiku ja omaduste saavutamiseni. Põhitõugude puhul ET ristamisel võib kasutada ka vahelduvat või vältavat ristamist mõlema algtõuga, et kiiremini kinnistada tõule vastavat välimikkuja tõuomadusi.

ET lammas on loom, kes vastab järgmistest tingimustest:

- 1) lamba põlvnemine ei ole teada, kuid välimik vastab tõukirjeldusele. Loomal võivad esineda aretusprogrammiga lubatud vead ja ta pärineb teadaolevalt eesti tumedapealisest lambast;
- 2) lamba välimik vastab tõukirjeldusele ja/või kelle põlvnemises on ET, SRP ja OXF kogusumma 87,5% või kõrgem;

Puhasaretuse paaritamisskeemid:

100% ET utt + 100% ET jäär = 100% ET

100% ET utt + 100% SRP jäär = 100% ET

100% ET utt + 100% OXF jäär = 100% ET

Paaritamiskeemide kasutamisel tuleb jälgida välimiku ja tõutüübi säilimist ning selle paranemist.

5.6.2. Paaritamine ristamisel sugulas- ja parandajatõugudega

Parandajatõugudega ristamise puhul kasutatakse sisestavat ristamist ehk verelisamist, mis on vajalik juhul, kui valitud grupp eesti tumedapealiseid lambaid vajavad mingite omaduste täiustamist või parandamist, mida puhasaretuse teel ei ole nii kiiresti saavutatav. Selle ristamisviisi korral säilitatakse eesti tumedapealise lambatõu põhiomadused ning parandajatõu abil püütakse parandada vaid mingit kindlat omadust. Esimese põlvkonna ristandite seas tuleks teha eesmärgipärast valikut ja edasi õiget paaride valikut, et tõu täiustamist sihikindlalt suunata. Edasi tuleks paaritada ET, SRP või OXF tõugujäradega. Parandajatõuks valitakse eelistatult sarnase suunaga sugulastõug, et ET genotüüp oluliselt ei muutuks.

Ristamise skeemid:

A. Ristamine sugulastõugudega:

(LAT või GER või HMP jäär) = sugulastõud lühendina LAGEHM

1) 100% ET utt + 100% LAGEHM = **50% ET 50% LAGEHM** = F1

2) F1 utt + 100% ET jäär = **75% ET 25% LAGEHM** = 100% ET

Kui sugulastõu osatähtsus langeb 25 protsendini või väiksemaks, on lubatud uuesti paaritada ühekordselt, kas sama- või mõne muu sugulastõuga. Tõuraamatu põhiosa loomadel on põlvnemises lubatud kuni 12,5% sugulastõu verelisust.

Kui sugulastõugude osatähtsus loomal on suurem kui 12,5 %, siis kuulub lammas lisaosasse L1. Sugulastõuga ristamine peaks olema plaanipärane ja seda tuleks teha tõsise vajaduse korral, nii harva kui võimalik. Valdavalt peaks tulevikus olema aretusmeetodiks puhasaretus.

B. Ristamine parandajatõugudega.

(SUF või FIN või NV jäär) = parandajatõud lühendina SUFINV

1) 100% ET utt + 100% SUFINV = **50% ET 50% SUFINV** = F1

2) F1 utt + 100% ET jäär = **75% ET 25% SUFINV** = F2

3) F2 utt + 100% ET jäär = **87,5% ET 12,5% SUFINV** = 100% ET

Kui parandajatõu osatähtsus langeb 12,5 % või väiksemaks, on lubatud uuesti paaritada ühekordselt, kas sama- või mõne muu parandajatõuga. Tõuraamatu põhiosa loomadel on põlvnemises lubatud kuni 12,5% parandajatõu verelisust. Kui parandajatõugude osatähtsus loomal on suurem kui 12,5 %, siis kuulub lammas lisaosasse L1. Parandajatõuga ristamine peaks olema plaanipärane ja seda tuleks teha tõsise vajaduse korral nii harva kui võimalik. Valdavalt peaks tulevikus olema aretusmeetodiks puhasaretus.

Lisaks võib parandaja- ja sugulastõugusid kasutada tarberistamiseks.

5.6.3. Verelisuse määramine

Ristandeid klassifitseeritakse verelisuse astme järgi, mis kujutab endast ühe või teise ristatava tõu omaduste osatähtsust ristandis. Kui on teada looma põlvnemine, siis on teada ka looma verelisuse protsendid. Alates 01. jaanuarist 2021.a. viidi verelisuse kombinatsioonis sisse muudatused, mis

on samadel põhimõtetel, mida kasutati ET lambatõu aretuse puhul kuni 1990 aastani. Verelisuse kombinatsioonis olevad tõutähised ET, SRP, OXF, LAT, HMP ja GER ühtlustatakse ET tõutähiseks. Kui esineb ka muid tõutähiseid, siis need jäävad alles. Kui muude tõutähiste kogusumma on 12,5 % või vähem loetakse loom 100% eesti tumedapealiseks isendiks ja tematõukombinatsioon on ET100%.

Näide 1.

Täna on verelisuse kombinatsioon: OXF 62.5% SUF 25% ET 12.5% (100%)

Uus kombinatsioon on järgmine: ET 75% SUF 25% (100%)

Näide 2

Täna on verelisuse kombinatsioon: SRP 50% OXF 27.34% SUF 9.37% GER 8.59% ET 4.7% (100%)

Uus kombinatsioon on järgmine: ET 100 %

Näide 3.

Täna on verelisuse kombinatsioon: OXF 76.95% NV 12.5% SUF 6.25% ET 4.3% (100%)

Uus kombinatsioon on järgmine: ET 81.25 % NV 12.5% SUF 6.25% (100%)

Näide 4.

Täna on verelisuse kombinatsioon: ET 85% SUF 15% (100%)

Kui seesuguse kombinatsiooniga emasloom paaritatakse puhtatõulise eesti tumedapealise-, oksforddauni- või sropširi jääraga, siis suffolki protsent langeb 7,5 % -ni ehk alla 12,5% ning siis on järeltulija uueks verelisuse kombinatsiooniks ET 100%.

Kui verelisuse protsent langeb mõne muu tõu, peale ET, SRP ja OXF, osas 6,25 % -ni või alla selle, siis liidetakse see protsendiosa ET tõu koosseisu.

6. Aretuseesmärgi saavutamise abinõud

6.1. Jõudluskontroll

Jõudluskontrolli ülesandeks on lamba põlvnemisandmete, jõudlusnäitajate (kasvukiirus, 100p mass, viljakus, ema produktiivsus ehk tallede üleskasvatamise määra mõjutavad tegurid (iseloom, tervislik seisund, võimekus kõiki sündinud talleid ise toita) ja poegimiste pidev registreerimine. Kogutud andmeid analüüsitakse ja tulemused on abiks aretuseks sobivate loomade valikute tegemisel

Lammaste jõudluskontrolli teostatakse aretusprogrammi Lisa A korra alusel (Aretuslooma põlvnemis- ja jõudlusandmete kogumise, nende õigsuse kontrollimise, töötlemise ja säilitamise kord), jõudlusandmete koguja ja jõudluskontrolli läbiviijapoolt.

Jõudluskontrolli andmed sisestatakse lammaste andmebaasi, kus neid töödeldakse, analüüsitakse ja säilitatakse. Andmebaasi algandmete (poegimis-, kaalumise- ja loomade liikumise andmed) sisestaja võib olla ka jõudlusandmete koguja.

6.2. Tõuraamatu pidamine

Eesti tumedapealist (ET) tõugulammaste tõuraamatusse (TR) ja tema sugulas- ja parandajatõugude tõuraamatusse kandmine ja aretuslammaste tõuraamatu pidamine toimub vastavalt Lisa 1 (Tõuraamatusse kandmise alused ja tõuraamatu pidamise kord) korra alusel.

Tõuraamatusse kandmine ja tõuraamatu pidamine toimub tõuraamatu pidaja poolt.

Eesti tumedapealise lambatõu tõuraamat koosneb põhiosast ja lisaosast.

Tõuraamatu põhiosadesse (A ja B) kantakse eesti tumedapealised tõulambad ja C osasse tema sugulas- ning parandajatõugude tõulambad ehk puhtatõulised ET, põhi- ehk algtõu ja parandajatõu (NV, FIN, SUF) ning sugulastõu (LAT, GER, HMP) lambad. ET tõuraamatu lisaossa ET tõugu lambad, kelle eellased ei ole teada või lambad, kes ei sobi kanda tõuraamatu põhiosas või sisestava ristamise protsessis oleva lamba F1 ja F2 põlvkonna isendid. Tõuraamatuid peetakse lammaste elektroonilises andmebaasis.

6.3. Tõumaterjali levitamine ja populatsiooni täiustamine

Jõudluskontrolli karjad saavad tõumaterjali (isasloomad) teistest kohapealsetest jõudluskontrolli karjadest, ja/või sisse ostetuna teiste riikide nõuetele vastavatest karjadest. Emasloomad valitakse reeglina oma karja utt-tallede hulgast ja/või ostetakse teistest jõudluskontrolli karjadest. Vajadusel tuuakse sisse tõulambaid teistest riikidest, et saada puhtatõulisi parandajatõu, sugulastõu või põhitõuisasloomi.

ET lambatõu paremiku esitletakse iga-aastastel näitus-konkurssidel. Näitus-konkurssidel viiakse läbi fenotüübi hindamist. Seal levitatakse informatsiooni aretustöö üldise taseme kohta. Näitus-konkurssidel tunnustatakse paremaid kasvatajaid, mis on heaks motivatsiooniks edasiseks tegevuseks. Samuti võimaldab see aretajatel kokku tulla ja kogemusi vahetada. Eesti tumedapealist lambatõugu propageeritakse kasutades koolitusi, meediat, interneti ja trükiseid (infovoldikud, teaduslikud publikatsioonid jne.). Oluline on ka nii Eestisisene kui ka rahvusvaheline koostöö erinevate organisatsioonide, ametiasutuste, teadusasutuste, õppeasutuste, äriühingutega.

6.4. Lammaste TSE resistentsusesaavutamine

Transmissiivsed spongiformsed entsefalopaatid (edaspidi TSE) on kõik loomadel esinevad infektsioosse proteiini ehk priooni tekitatud spongiformsete ajukahjustustega kulgevad haigused. Lammastel esinevat TSE-d nimetatakse skreipiks. Skreipi esineb üldjuhul 2–5- aastaste loomadel. Teatavad lammaste prioonvalgu-geeni genotüübid (edaspidi PrP) põhjustavad resistentsuse skreipi suhtes. Eestis ei ole skreipi diagnoositud.

Skreipi määramine on vabatahtlik. Kui on määratud kõikide farmis olevate loomade genotüüp ja kõik lambad on ARR/ARR genotüübiga ning kasutatakse ARR/ARR genotüübiga jäärasid, siis nende järeltulijatel ei ole vajalik skreipi määrata, vaid see on teada ja on ARR/ARR.

Kui jääril on skreipi genotüüp määratud, siis paaritusel tuleks kasutada ainult 1.-2. riskigrupi kuuluvaid jäärasid. Genotüüp on isasloomalt ja emasloomalt päritud kahe alleeli kombinatsioon.

Riskigrupid PrP genotüübi alusel ja vastavalt sellele lammaste kasutamine aretuseks.

Genotüüp	Riski-grupp	Lammaste kasutamine
ARR/ARR	1	Lambad on geneetiliselt kõige resistentsamad skreipile, võib kasutada aretuseks ilma piiranguteta.

ARR/AHQ ARR/ARH ARR/ARQ	2	Lambad on geneetiliselt resistentsed skreipile, võib kasutada aretuseks ilma piiranguteta.
ARQ/ARH AHQ/AHQ ARH/ARH AHQ/ARH ARQ/AHQ ARQ/ARQ	3	Lambad on väikese vastuvõtlikkusega skreipile. Kui R1 ja R2 lambaid ei jätku aretustöök vastava tõu populatsiooni hoidmisel, jäetakse aretustöök ka skreipile väikese vastuvõtlikkusega genotüüpi omavad uttesid ja jäärasid.
ARR/VRQ	4	Lambad on geneetiliselt vastuvõtlikud skreipile. Kõik VRQ – alleeliga isasloomad tuleb kuue kuu jooksul pärast genotüübi kindlaksmääramist kohustuslikus korras tappa või kastreerida; nimetatud loomi tohib karjast välja viia ainult tapmiseks. VRQ alleeliga emasloomi tohib põllumajandusettevõttest välja viia ainult tapmiseks.
AHQ/VRQ ARH/VRQ ARQ/VRQ VRQ/VRQ	5	Lambad on geneetiliselt kõige vastuvõtlikumad skreipile. Selle riskigrupi lambaid ei tohi kasutada aretuseks. Kõik VRQ – alleeliga isasloomad tuleb kuue kuu jooksul pärast genotüübi kindlaksmääramist kohustuslikus korras tappa või kastreerida; nimetatud loomi tohib karjast välja viia ainult tapmiseks. VRQ alleeliga emasloomi tohib põllumajandusettevõttest välja viia ainult tapmiseks.

Kõik nimetatud riskigrupi kuuluvaid VRQ-alleeliga lambad tohib põllumajandusettevõttest välja viia ainult tapmiseks.

Aretaja soovil võetakse vere- või koeproov, kas jääradel või uttedel. Aretusprogrammi käigus kogutud proovidest määratakse PrP genotüüp.

Raamistik lambakarjade TSE suhtes resistentseks tunnistamiseks

1. TSE suhtes resistentseks tunnistatakse lambakarjad, kes vastavad teatavatele kriteeriumidele. Resistentseks tunnistamine toimub vähemalt kahel tasemel:
 - a) I taseme karjad koosnevad ainult ARR/ARR genotüübiga lammastest;
 - b) II taseme karjad on karjad, milles järglaskond koosneb ainult ARR/ARR genotüübiga jäärade järglastest.
2. TSE suhtes resistentsetest karjadest pärit lammaste hulgas viiakse läbi regulaarseid pistelisi kontrole:
 - a) genotüübi kontrollimiseks kas põllumajandusettevõttes võitapamajas;
 - b) I taseme karjade puhul üle 18 kuu vanuste loomade kontrollimiseks TSE suhtes. Lammaste jõudluskontrolli andmebaasis on täielik ülevaade genotüüpiseeritud loomadest, sisaldades järgmisi PrP andmed:
 - a. nende loomade identifitseerimistunnused, kellelt on aretusprogrammi käigus proove võetud
 - b. PrP genotüübi määramisetulemused

6.5. Maedi-visna tõrjeprogramm

Maedi-visna on viirushaigus ehk krooniline progresseeruv pneumoonia.

Eestis on uuritud lambakarju maedi-visna viirushaigusele alates 1999.a. ning programmi aluseks on vereproovide võtmine ja testimine ning viirus kandjate loomade ning nende järglaste karjast väljaviimine.

Vastavat registrit karjade maedi-visna staatuse kohta peab Eesti Tõulammaste Aretusühing.

Eesti Tõulammaste Aretusühing kompenseerib võimalusel jõudluskontrollikarjade vereproovide analüüside tegemise osaliselt või täies mahus pärast analüüsitulemuste saatmist aretusühingule.

Maedi-visna tõrjeprogrammi skeem

Seropsitiivsete loomade esinemisel likvideeritakse karjast haiged loomad ja nende järglased.

5 – 7 kuu pärast võetakse uued proovid.

Kui proovid on negatiivsed, siis omistatakse karjale S1 staatus.

12 - 16 kuu möödumisel võetakse uued vereproovid.
Kui tulemused on taas negatiivsed, siis omistatakse karjale M1 staatus.

Kui kahel järjestikusel aastal on uurimise tulemused negatiivsed olnud, siis omistatakse karjale M2 staatus.

Kui kolmel järjestikusel aastal on uurimise tulemused olnud negatiivsed, siis omistatakse karjale M3 staatus ehk MV vaba karja staatus.

M3 staatus hoidmiseks tuleb iga 3 aastal järel võtta uued vereproovid kõikidelt lammastelt, kes on vanemad kui 24 kuud
Maedi-visna tõrjeprogrammiga ühinenud farmi on lubatud lambaid osta sama või parema staatusega karjast. Maedi-visna tõrjeprogrammiga ühinemine on vabatahtlik.

6.6. Aretustöö läbiviija organisatsioonilised eeldused

Eesti Tõulammaste Aretusühing (ETLA) on lammaste jõudluskontrolli läbiviija Eestis. ETLA liikmete hulka kuulub 01.12.2020.a. seisuga 31 lammaste jõudluskontrollikarja kasvatajat üle Eesti ning 13 nendest on ET jõudluskontrolli karja. Aretustöö korraldajaks on tegevjuht, aretusspetsialist või juhatuse liige.

Käesoleva aretusprogrammi elluviimiseks kasutatakse elektroonilist jõudluskontrolli ja tõuraamatu pidamise andmebaasi - lühendina „HE“, mis sisaldab jõudluskontrolli ja tõulammaste andmebaasi, lammaste tõuraamatut ning vastavat tarkvara erinevate statistiliste näitajate tarvis, mida vajadusel täiendatakse.

Organisatoorse töö tegemiseks on renditud bürooruumid, kus korraldatakse jõudluskontrolli läbiviimist, jõudlusandmete sisestamist, andmete töötlust ja analüüsi. Kontoris võetakse vastu lambakasvatajaid ning antakse vastavat nõuannet jainfot.

Ettevõtte kontaktid:

Telefonid: 5105029, 5211415

e-post: wasala@hot.ee, mille kaudu jagatakse infot tõulammaste kasvatamise, aretamise ja ostu-müügi kohta

Lisa 1

Eesti tumedapealise lambatõu aretusprogrammi juurde

Tõuraamatusse kandmise alused ja tõuraamatu pidamise kord

Mõisted.

Tõuraamat – andmekogu, kuhu kantakse asjaomase tõu aretusprogrammis ettenähtud aretuslooma põlvnemise andmed, aretuslooma aretaja ja omaniku andmed ning aretuslooma jõudluse andmed koos tema eellaste nimetamisega kui need on teada.

Tõuraamatu number (lühend TR nr.) – moodustatakse tõumärgist ET (eesti tumedapealine tõuraamat), millele lisandub aretuslambale antud kordumatu reg. number andmebaasist ja tõuraamatu osa tähis A või B (ET33333A või ET44444B), põhiosa C puhul lisandub vastav tõutähis (ET55555SUF) ja tõuraamatu lisaosa puhul tähis L (ET22222L).

Tõug – Tõug on ühte liiki kuuluvate loomade rühm, kes on kujundatud inimtööga teatud sotsiaal- majanduslikes tingimustes, kellel on ühesugune põlvnemine ja ajalooline areng, ühesugused nõudmised looduslike tingimuste suhtes ning kes erineb teistest tõugudest talle iseloomulike jõudlusomaduste ja kehaehituse tüübi poolest ning annab oma omadusi kindlalt edasi järglastele.

Tõumärk – on lühend tõu nimetusest.

Järgnevalt on ära toodud eesti tumedapealise lammaste paarituses kasutatud tõugude nimetused ning tõumärgid:

eesti tumedapealist tõugu lammaste tõumärk ja - lühend ET
šropširi tõugu lammaste tõumärk ja - lühend SRP,
oksforddauni tõugu lammaste tõumärk ja - lühend OXF,
gotlandi tõugu lammaste tõumärk ja - lühend GOT,
islandi tõugu lammaste tõumärk ja – lühend ICE,
soome maalamba tõugu lammaste tõumärk ja - lühend FIN,
norra valge tõugu lammaste tõumärk ja - lühend NV,
saksa mustapealist lammaste tõumärk ja –lühend GER,
läti tumedapealist tõugu lammaste tõumärk ja –lühend LAT,
suffolki tõugu lammaste tõumärk ja –lühend SUF,
hämpširi tõugu lammaste tõumärk ja –lühend HMP

Verelisis – väljendab looma, sisestava ristamise tulemusena, põlvnemises esinevate tõugude osatähtsust protsentides: nt. 100%; 87,5%; 25%; 12,5%, 6,25%.

Veresus – väljendab looma põlvnemisandmeid, kus on välja toodud erinevate tõugude osatähtsus paarituses. Kasutatakse enamasti ristandloomade puhul.

Eesti kohalik lambatõug – eesti valgepealist ja eesti tumedapealist tõugu lambad.

Põhitõug ehk algtõug – on tõug, mida on kasutatud eesti tumedapealise lambatõu loomisel. ET algtõugudeks on olnud šropširi ja oksforddauni lambatõud.

ET aretusprogrammiga on eesti tumedapealise lambatõu põhitõugudeks šropšir ja oksforddaun.

Sugulastõug – on lambatõug, kelle loomisel on kasutatud enamasti samasid algtõugusid nagu eesti tumedapealise lambatõu puhul ning on sama tõutüübiga.

ET sugulastõugudeks on näiteks läti tumedapealine, hämpšir, ja saksa mustapealine lambatõug.

Parandaja tõug - tõug, keda kasutatakse kohalike lambatõugude jõudluse parandamiseks, vastupidavuse suurendamiseks ning kelle kasutamine on kirjeldatud käesolevas aretusprogrammis.

Põlvnemistunnistus – dokument, mis kinnitab looma põlvnemist, päritolu, identifitseerimist ning mis reeglina väljastatakse looma müügi või ostu puhul.

Põlvnemistunnistus väljastatakse:

- Aretusloomade müügi korral teavitab loomaomanik looma müügist jõudluskontrolli läbiviijat 7 tööpäeva jooksul. Teavitada võib e-maili teel, telefonitsi või kannab liikumise sisse HE-sse.
- Aretuslooma müümisel annab farmer soovi korral müügiga kaasa looma sugupuu, mis ei ole aretusorganisatsiooni ametlikuks dokumendiks. Vastavalt ostja soovile väljastatakse aretusorganisatsiooni poolt põlvnemistunnistus.
- Põlvnemistunnistus väljastatakse tõuraamatu pidaja poolt, kas looma uuele omanikule või aretajale, kui ta on vastava soovi esitanud tõuraamatupidajale.
- Põlvnemistunnistus väljastatakse loomale vastavalt loomapidaja vajadusele ja soovile.

Tõuraamatu pidamise kord

ETLA peab eesti tumedapealiste lammaste tõuraamatut – ET.

ET tõuraamatut peetakse HE-s, kus see moodustab ühe osa andmebaasist. ET tõuraamat jaguneb põhiosadeks (A, B, C) ning lisaosaks (L).

Eesti tumedapealisteks tõulammasteks loetakse enne käesoleva aretusprogrammi kinnitamise päeva ET tõuraamatusse kantud loomad ja kõik lambad, kes vastavad antud aretusprogrammi nõuetele.

ET lammaste puhul, kes on kantud või sobilikud kandmiseks ET tõuraamatu põhiosasse, käsitletakse neid puhtatõuliste tõuraamatu lammastena ja nende järglaste tõuraamatusse kandmisel toimitakse järgnevalt:

eesti tumedapealiste lammaste tõuraamatusse kantakse kõik Eestis kasvatatavad tumedapealised tõulambad, kelle eellased on kantud ET tõuraamatusse Eestis ning ET tõuraamatu põhiosasse C kantakse EL liidusiseselt või EL liiduvälisest Eestisse imporditud puhtatõulised parandaja- ja sugulastõugude lambad, keda kasvatatakse Eestis aretuslammaste saamise eesmärgil.

ET tõuraamatu lisaosasse (L) kantakse eesti kohalikud tumedapealised lambad, keda ei saa kanda tõuraamatu põhiosadesse kuna nad ei vasta põlvnemiselt tõuraamatu põhiosa tingimustele. Tõuraamatu pidaja sisestab lammaste jõudlusandmed andmebaasi vastavalt aretuslooma põlvnemis- ja jõudlusandmete kogumise, registreerimise, nende õigsuse kontrollimise, töötlemise ja säilitamise korrale (Lisa A).

Kui lammas vastab käesolevas korras kehtestatud tõuraamatu põhiossa kandmise tingimustele, siis kantakse ta andmebaasis tõuraamatusse. Kui loom ei ole põhiosasse kandmiseks sobilik, kantakse lammas tõuraamatu lisaosasse.

Tõuraamatu number moodustub tõumärgist (ET), millele on lisatud looma reg. number ning põhiosas tähis A või B. Põhiosa C puhul lisandub (puhtatõuliste) sugulas- ja parandajatõugude vastav tõutähis: OXF, SRP, GER, LAT, HMP, NV, FIN, SUF.

Tõuraamatu lisaosa tähis on L.

Tõuraamatus olevate elusloomade või sinna kantud loomade arvu osas on võimalik teha väljavõtteid kindla perioodi seisuga.

Loomad kantakse tõuraamatusse kui on täidetud alljärgnevad tingimused :

- emasloomade puhul pärast 100 päeva massimääramist;
- isasloomade puhul pärast 100 päeva massi määramist;
- nii emas- kui ka isasloomadele on pandud riiklikud kõrvamärgid;
- loom vastab põlvnemiselt tõuraamatusse kandmise nõuetele.

Lisaks saab kanda looma tõuraamatusse.

- Loom on kantud mõne teise aretusorganisatsiooni sama tõu tõuraamatusse;
- Eestist ostetud lambad, kes ei ole tõuraamatus, kuid sobivad kanda tõuraamatusse antud aretusprogrammi alusel
- loomade impordi puhul, kantakse loom parandatava tõu tõuraamatu vastavasse lissasse, juhul kui imporditud loomal on päritolumaa tunnustatud aretusorganisatsiooni poolt välja antud looma põlvnemistunnistus (tõutunnistus);
- kunstliku seemenduse st. sperma impordi puhul Eestisse kantakse Eestis sündinud järglased tõuraamatusse tõuraamatu kandmise üldistel alustel tingimusel, et sperma päritolu on kinnitatud tunnustatud aretusorganisatsiooni poolt (spermadoonori põlvnemistunnistus – tõutunnistus).

Tõuraamatu põhiosad (A, B, C) ning tõuraamatu lisaosa (L).

Põhiosad

A	Looma välimik vastab tõukirjeldusele, tema vanemad ja vanavanemad on teada ja on kantud ET tõuraamatu A või B osasse.
B	Looma välimik vastab tõukirjeldusele väikeste vigadega, mis on lubatud aretusprogrammiga. Samuti kelle isa ja mõlemad vanaisad on tõuraamatu põhiosas, ema ja emaema on lisaosas. ET loom: kelle vanemad ja vanavanemad on teada, kuid ei ole kantud tõuraamatusse; kellel on teada isapoolsed ja emapoolsed vanemad, kuid ei ole teada mõni isapoolne või emapoolne vanavanem; kelle vanemad on teada ja vanavanemad teadmata. Sisestava ristamise protsessis oleva lamba F1 või F2 põlvkonna isendid. Loomad, kes on tõutuübilised, kelle emapoolne põlvnemine on dokumentaalselt tõendatud, isa on tõuraamatu põhiosa jäär => suunatud aretustegevuse tulemus või loomad, kelle eellased ei ole tõuraamatus registreeritud.
C	Imporditud puhtatõulised (SRP, OXF, GER, LAT, SUF, HMP, NV, FIN tõugu lambad) ET lammaste sugulas- ja parandajatõugude lambad või Eestis sündinud puhtatõulised ET lammaste sugulas- ja parandajatõugude lambad, kelle vanemad on kantud ET tõuraamatu C põhiossa, TR numbri lisamärkega vastavale sugulas- või parandajatõule.

Lisaosa

Siia kuuluvad loomad, kellel on mõningad puudused, mis ei võimalda neid kanda tõuraamatu põhiossa.

L	<p>Identifitseeritud tumedapealised loomad, kelle välimik vastab tõutüübile, kuid kellel ei ole teada vanemaid ega vanavanemaid.</p> <p>Looma välimikus võib esineda vigu.</p>
----------	--

Lisasse kantud loomade järglasi saab kanda põhiosasse:

Emasloom, kelle ema ja emaema on kantud tõuraamatu lisaossa (L) ning isa ja mõlemad vanaisad on kantud tõuraamatu põhiossa, loetakse puhtatõuliseks ja kantakse tõuraamatu põhiossa (B).

Tõuraamatu põhiossa (B) kantakse eelpoolnimetatud emaslooma järglased, kes on saanud tõuraamatu põhiosasse kantud jäärdest:

- 1) kui emasloom põlvneb emast ja emapoolsetest vanematest, kes on kantud sama tõu tõuraamatu lisaossa.
- 2) kui emasloom põlvneb isast ja mõlemast vanaisast, kes kõik on kantud sama tõu tõuraamatu põhiosasse.
- 3) kui looma ema on tõuraamatu põhiossa kantud, aga tema emaema ei ole kantud tõuraamatu põhiossa ning isa on kantud tõuraamatu põhiossa.

Lisa 2

Eesti tumedapealise lambatõu aretusprogrammi juurde

Aretuslooma põlvnemise registreerimise ning põlvnemise õigsuse kontrollimise kord

Aretuslooma põlvnemise registreerimine

Aretuslammas keda soovitakse tõuraamatusse kanda peab olema loomaomaniku poolt identifitseeritud vastavalt aretusprogrammi lisale 6.

Paaritus/seemendusandmed registreeritakse paaritus/seemendusregistris vastavalt aretusprogrammi lisale 5.

Oma karjas sündinud tallede põlvnemise registreerimine toimub talleregistris ja/või lauda- raamatus vastavalt aretusloomade põlvnemis- ja jõudlusandmete kogumise, registreerimise, nende õigsuse kontrollimise, töötlemise ja säilitamise korrale (Lisa A).

Talleregistrit ja/või laudaraamatut täidetakse poegimisperioodi jooksul pidevalt.

Oma karja täienduseks jäetavad utt-talled kantakse talleregistris ute registrisse, kui on selgunud nende aretuseks kasutamise aeg ja viis.

Jäär-talled kantakse jäära registrisse, kui nad on tunnustatud aretusloomaks ning alustatakse nende sugulist kasutamist.

Ute- ja jäära registrisse kantakse ka ostetud põlvnemistunnistusega (PT) uted või utt-talled ja jäärad, kes on soetatud karja aretusloomadeks või aretusloomade saamiseks.

Aretuslooma põlvnemise õigsuse kontrollimise kord toimub vastavalt aretuslooma põlvnemis- ja jõudlusandmete kogumise, nende õigsuse kontrollimise, töötlemise ja säilitamise korrale (Lisa A).

Põlvnemise õigsust kontrollitakse HE-s. Jõudlusandmete koguja vastutab loomade märgistamise, algandmete registreerimise ja nende õigsuse eest ning algandmeid säilitatakse 2 aastat.

Eesti Tõulammaste Aretusühing, kui jõudluskontrolli läbiviija, kogub jõudlusandmeid ja väljastab põlvnemistunnistused.

Lisa 3

Eesti tumedapealise lambatõu aretusprogrammi juurde

Aretuslooma jõudlusandmete kasutamise kord

Jõudluskontroll on loomade jõudlus- ja põlvnemisandmete regulaarne kogumine, õigsuse kontrollimine, registreerimine, töötlemine, säilitamine ja analüüsimine.

Jõudluskontroll on kohustuslik kõikides karjades, kus tegeletakse lammaste aretusega. Loomapidaja vastutab jõudluskontrolli andmete õigsuse eest, jõudluskontrolli läbiviija kontrollib vastavate andmete õigsust.

Jõudlusandmete kogumine toimub jõudluskontrolli läbiviija poolt kehtestatud aretuslooma põlvnemis- ja jõudlusandmete kogumise, nende õigsuse kontrollimise, töötlemise ja säilitamise korra (Lisa A)alusel.

Lammaste jõudlusandmeid kasutatakse vastavalt lammaste aretusprogrammi põhimõtetele.

Lisa 4

Eesti tumedapealise lambatõu aretusprogrammi juurde

Aretuslooma ja aretusmaterjali aretuseks sobivaks tunnistamise kord

Isasloomad tunnistatakse aretuseks sobivaks peale nende kaalumist 90 – 150 päeva vanuses ja hindamist ja põlvnemise õigsuse kontrollimist.

Hinnatakse vastavalt tõulammaste hindamise juhendile (Lisa 8).

Jäära välimik ja lihavormid hinnatakse EUROP süsteemis aretusspetsialisti poolt, kus hinnatud noorjäärade (3 – 10 kuu vanuselt) ja vajadusel jäärade (1,5 – 2.a. vanuselt, teistkordselt) hindeväärtused ei tohi jääda alla tähise „O“. Tema kehamass peab vastama eliit (tähis – el) või I (esimese) klassi miinimumnõuetele, mis on toodud tabelis.

Aretuseks sobivad noorjäärad (3 – 10 kuu vanuselt) kantakse tõuraamatusse ja neile antakse tõuraamatu number kooskõlas loomade tõuraamatusse kandmise aluste ja tõuraamatu pidamise korrale (Lisa 1).

Emasloomad tunnistatakse aretuseks sobivaks peale 100 päeva massi määramist ja põlvnemise õigsusekontrollimist.

Isasloomade kehamassi minimaalnõuded hindamisel

Tõug ja sugu	Klass	100 päeva min. mass	1,5 aasta vanuse looma min. mass
Eesti tumedapealised jäärad ning algtõugude, sugulas-tõugude ja parandajatõugude jäärad	Eliit	28	59
Eesti tumedapealised jäärad ning algtõugude, sugulas-tõugude ja parandajatõugude jäärad	I klass	26	55

Lisa 5

Eesti tumedapealise lambatõu aretusprogrammi juurde

Emaslooma seemendusandmete registreerimise kord

Jõudluskontrolliga tegelevates karjades on lubatud kasutada paaritusviise, kus on võimalikkasutatud sugujärade isaduse tuvastamine. Seega kasutatakse jõudluskontrolliga tegelevates karjades haarem- ja/või käestpaaritust. Kasutatakse ka kunstlikku seemendust.

Haarempaaritus – ühele sugujärale valitakse uttede grupp, keda peetakse koos jääraga paaritusperioodi vältel. Jäär lastakse uttede juurde kas terveks paaritusperioodiks või päeval karjamaale või ööseks uttede sulgu. Vastavalt täidetakse paaritusregister.

Kui sama uttede grupi paarituseks soovitakse kasutada mitut sugujäära, siis peab jääma erinevate jäärade paarituseks kasutamise vahele minimaalselt 2 (kaks) nädalat.

Kunstlik seemendamine – võib kasutada spermat, mis on varutud aretuseks sobivaks tunnustatud isasloomalt vastavalt aretusprogrammi lisale 4 (Aretuslooma ja aretusmaterjali aretuseks sobivaks tunnustamisekorrale).

Seemendaja peab elektrooniliselt või paberkandjal arvestust emasloomade seemendamise kohta. Arvestuses peavad kajastuma järjekorra number, seemendamise aeg, loomapidaja nimi ning isas- ja emaslooma reg. nr ja number tõuraamatus. Seemendaja esitab nimetatud andmed sagedusega üks kord kuusaretusühingule.

Suguluspaarituse vältimiseks peab kontrollimata vabapaaritus olema välistatud. Valdavalt kasutatakse jõudluskontrolliga tegelevates karjades haarempaaritust.

Jõudlusandmete koguja peab paaritus/seemendusandmete registreerimiseks registrit.

Jõudlusandmete koguja vastutab paaritus/seemendusandmete õigsuse eest.

Lisa 6

Eesti tumedapealise lambatõu aretusprogrammi juurde

Põllumajandusloom, keda soovitakse tõuraamatusse kanda, identifitseerimise ja selle üle arvestuse pidamise kord

Tõuraamatusse kantav loom, kes on jõudluskontrollis, identifitseeritakse järgnevalt. Loomaomanik identifitseerib sündinud talle ööpäeva jooksul sündimisest arvates ja peab identifitseerimise üle arvestust talleregistris.

Enne talle riikliku registri kõrvamärgi või elektroonilise märgisega märgistamist arvestatakse ka järgmisi identifitseerimise (talle tõendamise) variante:

- Karjamärgisega märgistamine(karjanumber)
- Kirjeldamine nii, et see tagab talle kõhklemiseta seostamise talle emaga – eritunnuste alusel
- Markeerimine nii, et see tagab talle kõhklemiseta seostamise talleemaga
- Kombineeritud märgistamine – nt. lipiku sidumine talle kaela võimarmeerimine
- Eraldi aedikus pidamine

Põllumajandusloom, keda kasvatatakse aretusloomade saamise eesmärgil (ja soovitakse kanda tõuraamatusse) identifitseeritakse (märgistatakse) jõudluskontrolli läbiviivates karjades, ajavahemikul, mis on kehtestatud Eesti Vabariigi seadusandluses, riikliku registri kõrvamärgiga või elektroonilise märgisega, millel on riiklik registri number ning mis kinnitatakse aplikaatortangidega loomaomaniku poolt looma mõlemasse kõrva vastavalt märgile või märgisele (el. märgis kinnitatakse looma vasakusse kõrva).

Esmase identifitseerimisega algab talleregistri täitmine ja tallede üle arvestuse pidamine. Talled kantakse HE-sse. Sünnijärgselt seostatakse talle märgis ema registri numbriga, fikseeritakse sünniandmed: kuupäev, mitmik tall, värvus (kui erineb valgest), sugu.

Lamba kõrvamärk on plastikust ja kollast värvi, millele on trükitud Eesti ISO-koodi tähis „EE“ ning kümnekohaline lamba registrinumber. Kõrvamärk koosneb kahest identsest poolest.

Lamba karjamärk (karjanumber) võib olla erinevat värvi ja tema materjal ei ole etteantud, kuid sellele peab olema trükitud või pressitud karjanumber (ühe kuni kuuekohaline).

Lisa 7

Eesti tumedapealise lambatõu aretusprogrammi juurde

Seemendamise koolitusprogrammid ning seemendaja tunnistuse saamise nõuded ja tunnistuse väljastamise kord

Kunstliku seemendusega võib tegelda isik (seemendaja), kes on läbinud koolituse vastavas akrediteeritud asutuses või organisatsioonis.

Loomapidaja, kes on läbinud seemendaja koolituse kursuse ja kellele on omistatud vastav tunnistus, võib seemendada üksnes oma karjas olevaid loomi, kui tunnistusel ei ole öeldud teisiti.

Lisa 8

Eesti tumedapealise lambatõu aretusprogrammi juurde

Tõulammaste hindamise juhend

Tõulammaste hindamise eesmärgiks on lamba edasise kasutamise tunnustamine aretuses suguloomana. Lammaste hindamine viiakse läbi kõigis lammaste jõudluskontrollis olevates karjades vastavalt vajadusele. Jõudlusandmete koguja saadab andmed või sisestab andmed HE-sse vastavalt aretuslooma põlvnemis- ja jõudlusandmete kogumise, nende õigsuse kontrollimise, töötlemise ja säilitamise korrale (Lisa A).

Loomaomanik kaalub noorloomad (utt- ja jäärtalled) 90 – 150 päeva vanuses ja valib (koos spetsialistiga või eraldi) välja sobivad jäärtalled spetsialistile hindamiseks, andes sellest teada ka jõudluskontrolli läbiviijale. Teistkordne hinnatud/valitud jäärade hindamine toimub vajadusel looma 1,5–2 aasta vanuses, kus otsustatakse ka jäära edaspidine kasutamine aretuses. Hindamistulemused kantakse HE-sse.

Kõige tähtsamaks on lammaste hindamise juures looma välimiku vastamine tõukirjeldusele.

Jääradel hinnatakse lihavormide väljendatust ja antakse välimikule üldhinne. Jääradele üldhinnangu saamiseks registreeritakse hindamistulemused jäärade hindamislehel. Hindamistulemuste alusel tunnustatakse jäärad kasutamiseks kas aretus- või lihaloome. Aretuses sobivaks osutunud jääradel on soovitatav määrata PrP genotüüp, selleks esitab loomaomanik nende loomade reg.nr.-d jõudluskontrolli läbiviijale.

Jäär tunnustatakse aretuseks sobivaks kui tema välimik ning lihavormid on hinnatud EUROOP süsteemis vähemalt hindepunkti „O“ vääriliselt. Tema kehamass vastab aretusprogrammi miinimumnõuetele.

Hindamis- ja genotüüpiseerimise tulemused kantakse HE-sse.

Peale andmete töötlemist antakse jääradele ja uttedele tõuraamatu number vastavalt lisale 1.

LIHAVORMIDE VÄLJENDATUSE HINDAMINE JA VÄLIMIKULE ÜLDHINDE ANDMINE

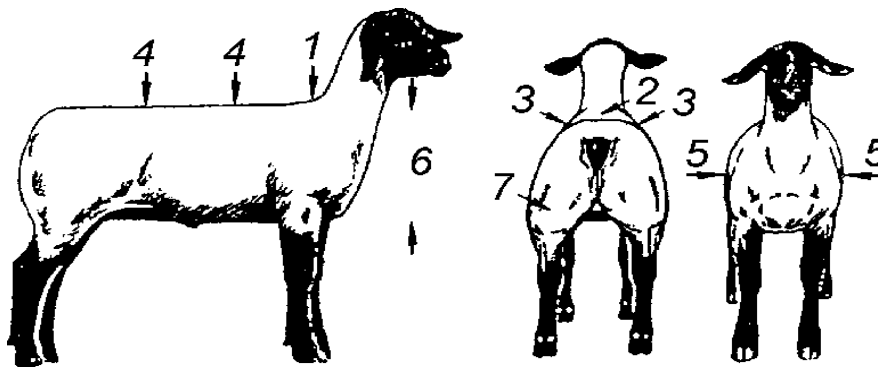
Noorjäära hindamisel kasutatakse järgmisi valikutunnuseid: lihavormide väljendus ja välimik.

Lihavormide väljendatust hinnatakse lamba vaatlemisel ning rinnaku (eest), selja (keskelt) ja kintsude (tagant) kompamise teel EUROOP süsteemis. Tähega hindamisel on 3 võimalust: nt U+; U ja U-. EUROOP skaala tähendus on järgmine:

E – kõrgem; U – väga hea; R – hea; O - rahuldav; P – nõrk (puudulik).

Väga heade lihavormidega lambal (joonis 1) on turi lihaseline (1), lai (2), selg ja lanne on laiad, ümarate vormidega (3) ning moodustavad ühise sirgjoone (4) ilma ristluukühmude ja tühemeteta. Lai (5) ja sügav (6) rind (sõltuvalt tõust) ning abapiirkond on kompamisel hea lihasusega. Kintsud on ümarad ja lihaselised (7).

Joonis 1. Väga heade lihavormidega lammas

Lamba välimikule antakse vaatluse teel üldhinne kolme kehaosade hinde alusel EUROP süsteemis (joonis 2). Välimiku hindamisel antakse hinded 3 näitaja alusel järgmiselt.

Näide.

rind (eest) –

U- selg

(keskelt) – R

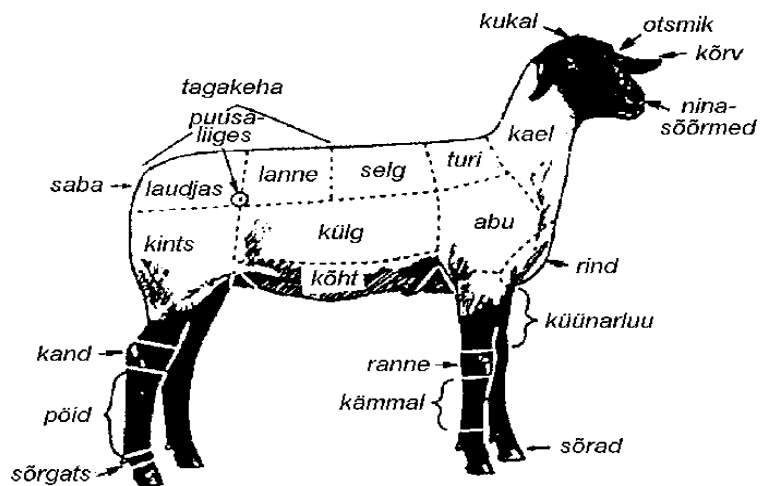
kintsud

(tagant) R+

koondhinne moodustub saadud tähtede keskmise kombinatsioonina, antud juhul: R+.

Välimiku hindamisel arvestatakse välimiku vastavust tõukirjeldusele, soovitud tõutüübile ja üldist konstitutsiooni.

Lisaks hinnatakse jalgade seisu, sõrgade ja sõrgatsi tugevust, hambumust, munandite kvaliteeti.

Joonis 2. Lamba kehaosad

Jõudluskontroll

Lisa A

Eesti tumedapealise lambatõu aretusprogrammi juurde

Aretuslooma põlvnemis- ja jõudlusandmete kogumise, nende õigsuse kontrollimise, töötlemise ja säilitamise kord

Jõudluskontrolli ülesandeks on lamba põlvnemisandmete, jõudlusandmete ja poegimiste pidev registreerimine.

Jõudlusandmete kogumine ja analüüsimine on vahendiks Eesti liha-villatüüpi ET lambatõu säilitamisel ja taastootmisel ning tema tõu parendamisel vastavalt vajadusele ning majanduslikule otstarbekusele, arvestades tema elupaiga eripära ja kasvutingimusi. Tuginedes jõudlusandmete analüüsile on võimalik ellu viia aretusprogrammiga määratud eesmärgid ja võrrelda erinevate karjade geneetilist baasi ning tõsta karja, samas ka kogu populatsiooni produktiivsust, valitud suunal.

Villa jõudluskontrolli käesoleva aretusprogrammiga läbi ei viida, kuid farmeril on võimalus villa omadusi kirjeldavaid andmeid sisse kanda HE-sse. Villa omadusi tuleb jälgida visuaalselt.

Kasutatavad mõisted:

Aretusloom (-lammas) – põllumajandusloom, keda kasvatatakse aretuse eesmärgil.

Puhtatõuline aretuslammas – lammas, kes on kantud tõuraamatu põhiossa või on sinna sisse kandmiseks kõlbulik ja kelle vanemad ja vanavanemad on kantud sama tõu tõuraamatusse.

Jõudlusandmete koguja – loomapidaja või tema poolt volitatud isik, kes on läbinud vastava jõudlusandmete kogumise koolituse ja jõudluskontrolli läbiviija on väljastanud talle jõudlusandmete koguja tunnistuse. Jõudlusandmete koguja vastutab jõudlus- ja põlvnemisandmete õigsuse eest.

Jõudluskontrolli läbiviija – Eesti Tõulammaste Aretusühing (ETLA), kui lammaste jõudluskontrolli läbiviija ja tõuraamatu pidaja.

1. Algandmete kogumine farmeri poolt.

Lammaste jõudluskontrolliga alustamistingimused:

Lammaste jõudluskontrolliga alustamiseks, esitab karja omanik jõudluskontrolli läbiviijale avalduse. Jõudluskontrolli läbiviija kontrollib lammaste söötmiss- ja pidamistingimusi, olemasoleva karja välimikku ja üldseisundit ning algdokumentatsiooni olemasolu. Koos ETLA esindajaga tehakse kindlaks karja aretussuund.

Farmer peab jõudluskontrolli arvestust kõigi jõudluskontrolli all olevate lammaste (sugujärad, -uted, talled) kohta. Uted ja järad kantakse individuaalnumbri alusel jõudluskontrolli algarvestuse dokumentidesse.

Lammaste paaritus/seemenduse andmed ja poegimine registreeritakse algdokumentides. Farmer vastutab nende algandmete õigsuse ja edastamise eest.

Ute ja jära registrites täidab farmer põlvnemistabeli, kui aga aretuslooma kohta on looma omanikul ETLA poolt väljastatud põlvnemistunnistus, siis põlvnemistabeli täitmine ei ole kohustuslik.

Utt-talled kantakse tallede registrist uttede registrisse ning jäartalled kantakse jäära registrisse, kui alustatakse nende sugulist kasutamist aretuslammaste saamiseks.

Ute- ja jära registrisse kantakse ka ostetud põlvnemistunnistusega uted ja järad, kes on soetatud karja aretuslammaste saamiseks.

Aretusmaterjali ost peab olema soovituslikult kooskõlastatud jõudluskontrolli läbiviijaga. Jõudluskontrollis oleva karja täienduseks ostetud lammaste kohta peab loomaomanik esitama põlvnemise andmed jõudluskontrolli läbiviijale. Ostetud jäärad ja sperma peavad olema veterinaarselt uuritud. Soovituslikult võiks määrata PrP genotüüp..

2. Jõudluskontrolli algarvestuse dokumendid on:

talleregister või laudaraamat, loomade liikumise register, paaritus/seemendusregister.

Talleregister või laudaraamat (kus on ära toodud kõik nõutavad andmed), täidetakse poegimisperioodi jooksul ja lõpetatakse, kui on selgunud kõigi tallede kasutamine. Farmer kannab kõik talled HE-sse või esitab andmed jõudluskontrolli läbiviijale.

Talleregistrisse kantakse andmed:

- talle sünnikoht ja aretaja nimi
- riiklik kõrvamärgi number
- talle ema ja isa kõrvamärgi number
- sünniaeg (päev, kuu, aasta)
- sugu
- mitmikena sündinud ja kasvanud
- värvus (kui on erinevvalgest)
- kaalumise aeg (päev, kuu, aasta)

Soovitav on määrata talle sünnimass, mida võib teha 3 päeva jooksul pärast sündi. Kui sünnimassi ei määrata, arvestatakse sünnimassiks viimase aasta populatsiooni keskmist sünnimassi.

100 päeva massi määramiseks kaalutakse talled 90 – 150 päeva vanuselt. Tuleb fikseerida kaalumise kuupäev ja kaalud sisestatakse andmebaasi. Jõudluskontrolli läbiviija teeb 100 päeva massi arvutamise. Lammaste kaalumise tulemused taandatakse 100 päeva kaalule. Selleks lahutatakse kaalutud talle massist tema sünnimass. Saadud tulemus jagatakse talle vanusega päevades. Saadakse talle keskmine ööpäevane juurdekasv, mis korrutatakse sajaga ja millele liidetakse sünnimass. Tulemuseks on taandatud 100 päeva mass. Sellise kaalumise tulemusena saadakse 2 statistilist tulemit, mis on lamba kaal 100 päeva vanuselt ja lamba kaal kaalumise kuupäeval. Kui 90 – 150 päeva vanuselt tehakse mitu kaalumist, arvestatakse 100 päeva massi määramisel kaalumist, mis toimus ajaliselt lähemal talle 100 päeva vanusele.

Paaritus/seemendusregister – lammaste paaritus/seemendusandmete register, kuhu kantakse andmed vastavalt emaslooma seemendusandmete registreerimise:

- jäärakõrvamärgi number
- paaritusperioodi algus (kuupäev, kuu ja aasta)
- paaritusperioodi lõpp (kuupäev, kuu ja aasta)
- paaritatud või paaritusgrupi uttede kõrvamärgi numbrid

Paaritus/seemendusregister esitatakse jõudluskontrolli läbiviijale pärast jäära karja viimist.

Elektrooniliselt peetakse HE-sute- ja jääraregistrit. Vajadusel loomaomanik prindib või tellib registri jõudluskontrolli läbiviijalt.

Ute registrit peetakse kõikide põhikarja kuuluvate uttede kohta.

Jäära registrit peetakse kõigi karjas paarituseks kasutatavate jäärade kohta.

Registrid (ute ja jäära) kajastavad looma aretaja ja omaniku andmeid, põlvnemis- ja jõudlusandmeid ning looma liikumist jõudluskontrolli karjades.

3. Loomapidaja andmete edastamine jõudluskontrolli läbiviijale.

Jõudlusandmete koguja edastab andmed jõudluskontrolli läbiviijale kas kirjalikult, posti teel, elektrooniliselt või sisestab poegimise ja loomade liikumise andmed ise HE-sse

Talleregistri täitmise lõpetamisel, saadakse kokkuvõtte poegimistulemustest HE-s Jõudlusandmete koguja teatab jõudluskontrolli läbiviijale hindamisele kuuluvate jäärade registrinumbrid ja lepib kokku jäärade hindamiseaja.

4. Jõudluskontrolli andmete töötlemine, säilitamine jõudluskontrolli läbiviija poolt

Jõudluskontrolli (JK) läbiviija sisestab farmerilt saadud andmed või sisestab loomaomanik ise andmed HE-sse.

Jõudlus- ja põlvnemisandmeid aluseks võttes, kantakse lambad tőuraamatusse tőuraamatu pidaja poolt.

Jõudluskontrolli andmeid kasutatakse jõudluskontrolli aluste karjade tunnustamisel ja statistiliste analüüside koostamisel.

Jõudlusandmete kogumise, töötlemise, säilitamise ja hindamise statistiliste meetodite väljatöötamise ja saadud tulemuste avaldamise eest vastutab jõudluskontrolli läbiviija. Loomapidaja vastutab algandmete õigsuse ja edastamise eest.

5. Jõudluskontrolli lõpetamine. Lammaste jõudluskontroll karjas lõpetatakse kui:

1. Loomaomanik on esitanud jõudluskontrolli läbiviijale vastavasisulise avalduse.
2. Loomaomanik keeldub andmete kogumisest ja edastamisest või esitab tahtlikult valeandmeid.
3. Süstemaatiliselt ei täida aretusprogrammiga määratud nõudeid.

Juhatus lõpetab jõudluskontrolli ja annab otsusest teada loomapidajale.

6. Jõudluskontrolli aastaring ehk lühike meelespea farmerile kes viib läbi lammaste jõudluskontrolli.

- Paaritusgrupi moodustamine, koos jäära gruppi panekuga.
- Paaritusnimekirjade sisestamine HE-sse või esitamine e-maili teel või paber kandjal
- Paaritusgrupi lõpetamine ja jäära grupist väljavõtmine.
- Poegimisel tallede tähistamine ja seostamine utega (soovitavalt tallede kaalumine 3 päeva jooksul pärast sündi).
- Poegimistulemuste sisse kandmine HE-sse.
- Loomade kaalumine, 100 päeva massi arvutamiseks, 90 kuni 150 päeva vanuselt.
- Tallede seleksioon, tallede karjatäienduseks jätmise ja/või müümine.
- Vajadusel jäärade ja uttede hindamine ning soovi korral lamba genotüübi määramine.

Lisa B

Eesti tumedapealise lambatõu aretusprogrammi juurde

Aretusloomade põlvnemistunnistused ja sugupuud.

Põlvnemistunnistus on dokument, mis kinnitab looma põlvnemist, päritolu, identifitseerimist ning mis väljastatakse looma müügi või ostu puhul.

Põlvnemistunnistusele märgitakse järgmised andmed:

- 1) Põlvnemistunnistust väljaandva organisatsiooni nimi
- 2) Põlvnemistunnistuse number
- 3) Tõuraamatu nimetus
- 4) Tõu nimi
- 5) Looma sugu
- 6) Tõuraamatu number
- 7) Looma individuaalne identifitseerimisnumber
- 8) Looma sünnikuupäev
- 9) Mitmikuna on loom sündinud
- 10) Aretaja nimi, aadress ja võimaluse korral e-posti aadress
- 11) Omaniku nimi, aadress ja võimaluse korral e-posti aadress
- 12) Põlvnemistunnistuse väljaandmise kuupäev ning tunnistuse välja andnud aretusühingu poolt volitatud isiku nimi ja allkiri
- 13) Eellaste tabel, kuhu on märgitud 2 põlvkonda eellasi koos tõuraamatu numbritega.
- 14) Lisainformatsioon looma kohta, kui sees on olemas (näiteks nimi, kehamass jms.)

Põlvnemistunnistus väljastatakse Eesti Tõulammaste Aretusühingu poolt aretajale, tema soovil, kas looma müügi puhul või mõnel muul põhjusel. Põlvnemistunnistuse väljastamise arv ei ole piiratud. Tunnistus väljastatakse, kas paberkandjal allkirjastatult või elektrooniliselt digitaalselt allkirjastatult.

Lisaks põlvnemistunnistusele on aretajal endal võimalik välja trükkida, HE-st lamba sugupuu, mis on informatiivne, ega ei ole aretusühingu ametlikuks dokumendiks. Väljatrükitaval sugupuul on korraka näha kuni 3 põlvkonda eellasi, kui need on olnud eelnevalt teada.

Lisa C

Eesti tumedapealise lambatõu aretusprogrammi juurde

Andmed laboratooriumi kohta, kus tehakse jõudluse määramiseks vajalikke analüüse

Eesti lambatõugude aretusprogrammi käigus kogutud proovidest määratakse PrP genotüüp, ükskõik millises Euroopa Liidu tunnustatud geneetikalaboris. Loomade jõudlust mõjutavate haiguste uurimiseks tehtavaid analüüse (näiteks Maedi-visna) võib määrata samuti ükskõik millises vastava tunnustuse saanud laboris.

Lisa D

Eesti tumedapealise lambatõu aretusprogrammi juurde

Aretuslooma jõudlusandmete ja nende hindamistulemuste avaldamise kord

Aretuslooma jõudlusandmeid ja hindamistulemusi avaldatakse kooskõlas „Avaliku teabe seaduse“, „Isikuandmete kaitse seaduse“ ja Põllumajandusloomade aretuse seadusega.

Jõudlusandmete töötlemisel saadud andmeid väljastatakse ja kasutatakse loomaomaniku ja jõudluskontrolli läbiviija vahelise kokkuleppe kohaselt.

Jõudluskontrolli läbiviija avalikustab farmerile jõudluskontrolli andmete töötlemise käigus saadud tulemused ja kokkuvõtted.

Pädevatel riiklikel ametiasutustel võimaldatakse juurdepääs andmebaasi.

Lisa E

Eesti tumedapealise lambatõu aretusprogrammi juurde

Jõudluskontrolliga alustamine ja jõudluse algandmete kogumisega alustamine

Jõudluskontrolliga alustamisel instrueerib jõudluskontrolli läbiviija jõudluse algandmete kogujat järgmistel teemadel

- Eestis aretatavad lambatõud.
- ETLA-s aretatavate lambatõugude aretusprogrammid , valiku printsiibid, PrP genotüüp (skreip), Maedi-visna.
- Jõudlusandmete kogumine ja edastamine.
- Lammaste hindamine ja hindamistulemuste kasutamine praktilises aretuses.

Pärast instrueerimist peab loomaomanik oskama iseseisvalt täita jõudlusandmete kogumise ja edastamise algdokumente, omama ülevaadet eesti lambatõugude aretusprogrammide ning aru saama lammaste hindamise põhimõtetest